Любій моїй жінці, Анні Григорівні Квітка

Нема на світі нічого луччого і богу милішого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї не було, чи десятком бог благословив, чи тільки одним, одно — для неї рівні, жодного любить, усіх рівно пестує, за всяким рівно вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщиться, кисне, недуже; вже вона за ним вбивається, тужить, вже і боїться, щоб ще дужче не занедужало або щоб,— нехай бог боронить,— щоб ще і не вмерло. Вона їх обмива, обпатрює, обшива, зодяга і ніколи ж то не втомиться, ніколи не поскуча з ними, і усяка робота на діточок їй не важка. Коли з дітей є яке шалівливе, неслухняне, то батько — як батько — гримне на такого, скубне, щипки дасть, попіб'є; а мати — як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: "Не роби так, синочку, не ходи туди, голубчику! Так негаразд. Ти мені досаджаєш. Я, глядячи на тебе, частісінько плачу та думаю: коли б то він схаменувся, та покинув таке робити, та слухав би батькового вчення, та пожалковав би моїх слізочок, то ще з нього був би чоловік, ще б я діждала на старості радуватися, глядячи на нього".

Нехай же тепер усяк про себе згада, — бо хто не був змолоду шаловливий? — від чого більш жаль візьме? Чи від батькових скубок, або хоч і пужки, чи від материного голублення? А ще як яка часом заплаче? — так господи милостивий! Усі пакості покинеш, і на вечорниці з місяць не навідаєшся, і зробиш за трьох. Що то мати! Святе діло! Господь милосердний, як є він на небесах, так замість себе дав нам на землі родителів: батько — щоб навчав та до розуму доводив; а щоб чоловік молодий здуру не затужив та не збився з пантелику, так тут мати з такою любов'ю, як є господь милосердний до пас, грішних.

Ось против чого я трошки закинув про материнське серце і душу.

Була удова, Векла Ведмедиха, і що то жінка: на усе село! Розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду. Було, і сам голова частісінько до неї за порадою, і вона такий совіт добрий дасть, що не тільки голова, та і усі старики так не придумають, як вона скаже, і усе гаразд буде по її. Сама ж, було, не ходить до волості і ніколи не розпитує, чого і зачим зібралася громада. Їй і нужди мало лі до чого. Прийди ж до неї за порадою об якім хочеш ділі — так так! Вже добре навчить. Тяжко розумна була!

Була собі і заможненька. Була в неї земелька, скотинка, був і вітрячок, та як зосталася удовою, та і пороздавала усе: землю — на скіпщину, вітряк — з мірки, та усе чесним, богобоязним людям, щоб не зобиджали її і щоб у срок зносили, що треба. Скотину попродала і стала собі з копійки жити.

Вже її Охрім вмер, а тут стала ревізія. От після Семена пішла вона до волості, почувши, що громада зібралася. От, увішедши, вона помолилась богу, поклонилась голові і усім, як довг велить, і стала казати: "А що, пане голово, і ви, панове громадо, от вже і Семена прийшло, покрови святої швидко діждемося, а десятник до мене ні разу не заходив і не згадував об подушнім".

— Та'дже твій Охрім вже вмер, — казав голова.

— І состоїть ісключенним із ревізьких казок і з общественних відомостей, — підхопив писар, мотнувши патлами, і покинув писати.

— Та знаю, що вмер, — казала Векла, — і стоїть заключенним у відомості, як пан писар по-письменному каже.

Та я таки усе хочу за мого Охріма платити, аж поки жива буду. Спасибі богу, мені є з чого зносити, і буде веселіш, що я за душу Охріма, нехай царствує, буду платити, та й сама буду бодритися, що і я мов чоловік на світі, туди ж, за добрими людьми, зношу цареві і свою копійчину на військо, що нас оберіга. Та й з общестзенного не виписуйте, нехай і я буду зносити — почому там з душі.

— Та як можна, — казав голова, — щоб женська душа та платила податі?

— Казусноє діло! — обізвавсь-таки писар, штрикаючи себе пальцем у лоб. — Не іміється приміру. Треба-надобно спросити у господина ісправника розрішенія.

— Та нічогісінько сього не треба, — сказала удова. — Ти таки, пане писарю, і не розрішайся, і не казися, а ось що, панове громадо, зробіть: випишіть лишень якого каліку, або бідного сироту, а з мене справляйте. Нехай-таки я недаром житиму на світі!

— Хіба так, хіба так! — загула громада, і зробили по-Веклиному, і пішла по селу слава, що Векла стоїть у ревізії і подушне платить. "Так і треба,— Векла, було, ув одвіт каже,— лучче ж мені від достатку платити, чим з сироти та з бідності требувати. Адже ж і я у царя нашого чоловік; зможу за людьми зносити! Дочку віддам, приньмит буде, за двох буду платити".

Вже туж-туж Векла дожидала зятя. От-от після зачатія, у пилипівку, почнуть старости швандяти до неї, бо вже її дочка Оксана, як діждемо різдвяних м'ясниць, то буде їй шістнадцятий год. А що то за дівка була! Білявенька, моторненька, швидка, прудка, на річах бойка, проти усякого звичайненька. Де вона, там з неї і регіт, і сміх, і іграшки, і

вигадки. Як то в матері не було ніякого хазяйства, а усе жили з копійки, то Оксані нічого і робити було. Чи вчинила хлібця, чи спекла — мерщій до подруг: там її ждуть-дожидають, як об весні ластівки, бо як защебече, як забалянтрасить, так усім весело, хоч цілий день слухав би її, а вже розсмішити — так подавай! Коли б мертвий чув, як вона баляси точить, то і той би розреготався, не то вже живий, що так і лягають від сміху, де вона у бесіді. На вулиці, на вечорницях, у колядці наша Оксана перед веде; без неї не знали б, що і робити.

Мати, було, почне її зопиняти: "Сиди, доню, дома; чого-таки бігаєш? Чом не робиш? Озьми лишень або пряди, або ший: нічого не вмієш".

Кинеться, було, до матері на шию, обніма її, цілує, примовляти стане: "Матусенько, ріднесенька, рибочко, голубочко, перепілочко! Не зопиняй же мене. Я ж собі ще молода; нехай же я погуляю, як та птичка па волі під небесами літає. Буду згадувати своє дівування, що я в тебе, як рибонька у річечці, гуляла, куди хотіла, туди плавала, та тебе дяковала, що ти в мене матусенька жаліслива, добра, пестувала мене. От вже як піду заміж, надіну очіпок, тогді вже нікуди гуляти, тогді вже зопинюся, тогді вже приньмусь робити; рук не покладатиму: і мужика, і діточок буду обшивати, і тебе, мамочко, що ти в мене була така добра, жаловала мене, пускала усюди гуляти".

— Коли то ще буде! — стане стара казати. — Звикла бігати та гуляти, так хто тебе присадить за роботу? Та чи вмієш що робити? Нитки не виведеш…

— І вже сього, мамо, не кажи. Я, дивлячися, як ти робиш, усього навчилася. Ке лишень гребінь сюди,— зараз вихопила у матері гребінь і почала прясти — аж хурчить веретено, а вона

нитку виводить, тонку та довгу, а тут пісеньки-весняночки співа. Стара дивиться та дивується.

— А що, мамо, не вмію, скажеш, прясти? — та покине гребінь, та за рушник, що мати вишива їй же на придане, і почне такі ж квітки ставити, як і мати, і заведе весільних пісеньок. То мати аж сплесне руками, і рада б то, що таке добро росте, і весело б то їй з нею, і жалкує її зоставити біля себе, щоб не сумувала, і боїться її пускати, щоб часом… дівча молоде, щоб не загубила слави… Далі, скрізь зуби, ще тільки наміриться казати: "Та йди ж, йди…" — вже та й схопилась, вже і на шиї у матері, вже і вицілувала, вже і побігла… і дверей не зачинила… вже тільки чути — по вулиці йде і виспівує…

Нехай же коли мати хоч трохи зморщиться, що або недужа чим, або що таке, вже Оксани з хати і не виженеш, вже усе забула, і вже хоч у дружки сама перша приятелька кликатиме — не піде нізащо. Вже від матері ні на п'ядь; усе їй у вічі дивитиметься, усе питатиме: "Що в вас, мамо, болить? Чого ви бажаєте? Чи не покликати знахурки? Чи не розсердила я вас чим, та се ви не кажете, та стогнете, та жалкуєте на мене". Там уже як пристане, та й відведе від матері усяку журбу, усяку тугу, та хоч би й справді недужа була, то Оксана її розважить, розговорить, і лихо забуде.

А хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку чи погорілого, вже вона усе покине — зараз до нього, розпитує, розпрошує, озьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим бог послав, на дорогу дасть і випроводить за село; тільки і видко її, як вона коло бідності в'ється та знай слізоньки утира. Обділила, випроводила, слізоньки втерла, біжить… вже вп'ять у бесіді, вже і верховодить вп'ять, як була.

Отсе ж тільки що весна настає і сонечко позлизує сніг де з яких горбиків на піску, вже Оксана і зібрала свою команду:

шатнулась-мотнулась з кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: "Та чого ви будете сидіти по хатам? Бог дає весну, сонечко пригріва, вітерець тепленький, годі вам по запічкам тулитися. Не обридла вам зима? Не докучило киснути у хаті? Будете старі, тогді ще належитеся по печам, нагримаєтесь з мужиками, налаєтесь з дітворою. А чим будете згадувать свої молодії літа? А бодай вам весело було! (Се вже в неї усім і завсегда така лайка була). Ануте лишень, побіжімо!.. а берітеся у хрещика, у ворона, поведем кривого танця, хоровода, коструб онька, у жони". Зараз і попаровала усіх. Вже усі дівчата гарні, усі прибрані, усі повиряджувані… та ба! її знати від усіх. Така баєва юпка з рукавами, така і плахотка, і запасочка, і коси так убрані, і, бачиться, й рушником так же підперезана, і усе, усе так і в неї, як на усіх дівчатах… еге! та щось усе не так. Усе на ній так штепненько, чепурненько, общипано, так усім дівкам краса, тільки б на неї одну і дивився.

Тільки почують дівчачий гомін на вулиці, то й повзуть з хат і діди, і баби, і жінки, і молодиці повибігають, та що то — і дітвора уся висипле з хат, і усі кажуть: "А ходім лишень на вдвір'я, вже Оксана розгулялася". І посідають уздовж по вулиці на завалинах, на колодках і, де можна, попід тинами. А парубоцтво ж, вирядившися по-свойому, шапки набакир, люльки позатягують, та купами ходять кругом дівчат, та аж облизуються, дивлячись на Оксану. І вони, і увесь народ, що по вулиці дивиться, одну її бачать, на одну дивляться, про одну Оксану говорять…

От і попарувались дівчата у хрещика; от і гроби стали… та й чкурнули… фіть-фіть! Не родився той чоловік, хто б Оксану піймав! Хто б гробами не став, хоч би з парубків, хто прудко біга, — і не кажи, щоб її уловити! Хто її зна! Усі бігають — то під ними аж земля стугонить, засапаються, задихаються, спотикаються, інша сторчака дасть такого, що… тільки друга

біжить швидче закривати її... Побіжить же Оксана, так наудивовижу! Біжить, неначе муха летить, до землі не доторкається, тільки знай ніжками дрібненько перебира, а рученьками не мота, а тільки буцім і протягне, щоб то піддатися, та тільки що підпустить до себе близенько... дриб-дриб-дриб... вже тільки й бачив. Сама ж то не зігнеться, не згорбиться — як струночка!

Набігалась у хрещика, виморила усіх, давай хороводи водити! Повела кривого танця, так що другі дівчата! їх і не видно за нею. Як зірочка вечірня меж усіма зірками; як утінка по воді пливе, та вихиляється, та головкою поводить, та веселенько на усіх погляда... а як зведе пісеньок, знаєте, що при хороводах треба співати, так як та сопілочка або тихесенький дзвоник... Усі прочі співають на увесь рот, а вона і губоньок не роззіва, та її голосочок чуть від усіх, що так за серце і бере... усе б її й слухав...

Яково ж то було Веклі, матері її, дивитися на свою доненьку, що хоч вона була і її дитя, і що кожній матері своя дитина мила, а тут сама бачить, що її Оксана-краса усьому селу, і що усі люди зібрались затим, щоб подивитись на Оксану, і що усі, ув один голос, не перестаючи, похваляють її милу Оксану. Як прийде вже додому зовсім увечері, тут вже мати цілує-цілує свою доню, вицілує її усю, приговорюючи: "Ти — моя донечко... ти — моя ластівочко... ти — моя краса, ти — моя слава... через тебе я й весела і здорова, і від людей у почоті!... Ти мою старість веселиш, ти мене на світі держиш!..." — і усякими такими приговорками довго-довго пестує свою дитину.

А Оксана ж то й мовчить? Ну-ну! Та собі цілує матері і руки, і щоки, і голову, і собі ув одвіт: "Мамочко, голубочко, моя ріднісінька! Та я ж вся у тебе... у мене твоя натура... Аби б ти була здорова, весела та не переставала любити мене, так я

землі під собою не чую, мені так легко, полетіла б, мов тая птичка. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька і ні об чім не думаю, тільки б тобі вгодити, розвеселити тебе. Ти ж в мене сама, матусенька! Нема в мене ні батенька, ні братика, ні сестриці; ти мені і сонечко, і місяць, і здоров'ячко, і щастячко… Я ж знаю, що і я в тебе одна, як та порошинка ув оці; то я себе так і держу, щоб ти веселилася через мене до кінця віку свого, щоб радовалася, глядячи на мене і чуючи добру об мені славу. Матіночко, ріднесенька! Не віддавай мене заміж. Мужика треба любити, а я не хочу нікого любити, тільки тебе, матусеньку мою, зірочку мою!…"

Векла і слуха її, і не наслухається. Дивиться їй у тії оченьки, що, як небо синє, блистять, дивиться, любується, поцілує їх, перехрестить дитя своє, здихне, підведе свої очі до бога милосердного, подума: "Кому таке добро дістанеться?" — сплакне та й стане богу молитись.

Така дівка, як наша Оксана, невже ж то не вподобалась парубкам? Не знаю! Чи був же то хоч один з них, щоб не гострив зубів на неї? Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів. Не один запитовався заньмати її, так, знаєте, на женихівське діло… так куди ж, ні приступу! У беседі зо всіма і говорить, і регочеться, і підсміює, і що хоч кажи — буде слухати. Запитайся ж зайняти її, або пхнути, або ногу підставити, щоб спіткнулась, як водиться у парубків, що залицяються до дівки… не знаю! Вона так відріже, так обсоромить усякого, що не знатиме, на яку ступити!

Деякі сміліші, так ті так, навпростець, стануть казати: "Оксано! Я тебе полюбив, щиро, кріпко полюбив! Отака і така у мене худоба, отто і то є. Підеш за мене? Присилати людей?" Вона зараз ув одвіт: "Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти мене полюбив. Мені весело, як мене люблять. А людей не турбуй. Не те що за тебе іменно не хочу: я й ні за кого не хочу".

Так, було, і матері скаже, що не хоче заміж, як до неї, до старої, прийдуть самі батьки або матері, щоб сватати Оксану за сина. Стара Векла, було, людей розвалить, почастує, та з тим і відпустить, а сама приньметься за дівку:

— Скажи ти мені, зділай милость, Оксано, де твій розум, де голова? Чому-таки ти не підеш ось за сього? Так відрізала й тому, і тому (тут усіх згада, що сватали її), от і тут те ж. Коли б, сказати, люди які-небудь, а то ж люди на усе село. Що ти з собою думаєш, моя дитино?

— А те я з собою думаю, мамочко, що не хочу заміж за мужика.

— Що се ти здумала, доню? — аж скрикнула Векла, сплеснувши руками.— Чи не здуріла ти? За кого ж ти думаєш піти?

— Ох, мамочко рідніснька! Я й сама часто про себе думаю, що троха чи не обожеволіла я! А вже що хоч, лай мене, хоч бий, а як здумаю йти за мужика, так мені і світ немилий! Ось бач що. Як і стала я на ноги схвачуватися, і росла, і виросла, то усе і від тебе, і від людей чую, і сама бачу, що я хороша та красива, що й у селі у нас такої нема. Та як ще й натура придалась у мене така весела, що мене усі люблять, так у мене і зароїлось у голові: не хочу за мужика та й не хочу. Пішовши за мужика, треба покинути об собі думати, що як би нарядитись, як би убратися, а піти лишень на вгород, у поле, і дома возись із дітворою, товчись і тільки і знай, що дома порайся, мужикові годи, і слухай його, і поважай, а коли ще і попіб'є, так ти і терпи. Не хочу за мужика.

— Кого ж тобі треба? За кого ти думаєш піти?

— А ось, мамо, що. Коли б ми жили у городі, то я б з своєю красою швидко б знайшла собі якого панича. А як ми живемо тут, у селі, то я б пішла за купця або за поповича. Ох, матусенько моя! — та, сеє кажучи, і кинулась до матері на шию. — Якби мені таке щастя! Що то люблю, щоб у розкоші жити. Не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити, й їсти, і хороше ходити було що. Та як згадаю, що як я тебе тогді шануватиму на старості, так і себе не тямлю від радості! Буду тобі годити, буду тебе ніжити, чого забажаєш, усе поставлятиму. Сама не з'їм, не зіп'ю, а усе об тобі убиватимуся...

Довго і пильно на неї дивилась стара Векла, далі як заплаче. "Господи милостивий! — каже. — Та справді, Оксано, чи об своєму ти умі? Відкіля такі думки тобі прийшли?... Се я винна, що натолкувала тобі об твоїй красі; матері усяка дитина хороша здається. Та хоч би й так; хіба ж усі хороші йдуть за паничів або за купців? Потурай, буде хороша, як тая квітка, а таки йде за хлібороба; і у полі з ним робить, і дома порається, і краса її не пропала: вона породила діточок і дякує богу, а дівчата її теж красиві, як і вона була. Та от і я: і я була на усе село дівка. Не то що по селу славилася, та й приїжджающі пани, як уздрять мене, так аж з коляси от поти вилізе, та дивиться, та хвалить, а інший аж шапку зніме та скаже: "Здрастуй, красавиця!" Та я ж не дуже що подумала і не загордилась, а таки, як лучився чоловік з наших, пішла за твого батька, за Охріма, хоч і удовець був, та чесна душа була; і жила за ним, дякуючи бога милосердного. Ей, доню, кинь такі горді думки! Се собі смущеніє від нечистого, господи нас борони від нього! Гляди тільки, щоб тебе сі думки не завели в погибель — нехай тебе сохранить мати божа!" Та й обняла дочку, стала її цілувати і хрестити.

Оксана й каже: "Як хоч, мамо, а поки така думка є в мене. Буду слухати, що мені казатимеш, буду й сама розбирати".

Оттак часто вони собі міркували; і стара, то просячи, то плачучи, довела дочку до того, що сказала: "Що ж, мамо, піду і за мужика, аби б чесний та добрий був против тебе..."

Аж ось і лучився швидко парень важний. Один собі, ні батька ні матері, нікому буде орудувати. Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало; парень молодий, друзяка, роботящий, смирний, неп'ющий, і вже ні з ким ні залається, ні заведеться, та чорнявий, та красивий. Стара Векла обома руками ухопилась за сього (Петром його звали), і сама Оксана і сюди, й туди і, вже не дрочачись, сказала:

"Піду, тільки нехай об осени".— "Дарма, й підождемо".— сказала Векла, зрадовавшися.

Як тут... і розказувати не хочеться... Отто у ту слободу, де жила Векла з Оксаною, та прийшли салдати на постой. Що ж тогді сталося з дівчатами!... Самі себе не тямлять з радощів!... Ой, згадаймо лишень, братця, свої молоді літа, як ще ми парубковали; чи втямки вам, як, було, прийдемо на чужі вечорниці, то дівчата, як ясочки, коло нас, і вже на своїх не хочуть і дивитись. Звісно, їх дівоча натура: сьогодні уподобала червону скиндячку, завтра — зелену, а червону під ногами топче — і байдуже. Сьогодні бажа молошної каші, а завтра вже і не треба,-давай їй коржа з салом. Сьогодні милий їй Стецько, з ним жартує, з ним женихається; коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові й цур, і пек, і не заньмай її, і не руш її, вона тебе й знать не зна, і відати не віда; їй тільки і миліший усіх Хведько... та й то на сьогодні тільки, а завтра знов кого уподоба. А вже найпаче — як вздрять служивих!... У! До сього торгу вони пішки. Як їм мундєр, а ще пуще уси, і тільки побачить доведеться, то вже усе забула, і нічого не чує, і нікого не бачить, опріч усів... Оттака натура усіх дівчат. Усі вони одним миром мазані...

Так було і теперечки. На тутешніх парубків ніхто з дівчат і не дивиться: усе б їм салдати та салдати; подавай їх і на вулицю, і на вечорниці, і усюди. Так-бо царські служиві не те думають: йому треба муницію справити, мундєр налагодити, спочити; ніколи їм за дівчатами. Чимало вони світу пройшли — і усюди ж то дівчата їм на шию вішались, і вже стали ніпочому… Дівчата, бачачи, що їх постояльці не заньмають, прийнялись за свої хитрощі: порозряджуються, повбираються, так що ну! І саме у таку пору, як салдати на муштру збираються, от Мелашка ухопить відра і йде по воду якраз проти салдатів. Зострілась з Наталкою, що йде за чимсь до дядька. От як зострілися, та й давай базікати, то об скиндячках, то об черевиках, то не знать об чім; як тут гульк! Відтіля Домаха, відсіля Ївга, а там Хвеська та Педора, та ся, та та, та й назбирається їх до сина. Балакають, балакають промеж собою, та й посідають на колодах, усе балакаючи, а на салдатів буцімто і не дивляться; а в самих аж жижки трусяться, думаючи: "Коли б оттой високий та чорнявий зайняв мене!" Та так усяка сидить і дожида аж пізнього вечора. А матері самі: ждуть дочок — нема; нічого робити: сама води наносить, сама розведе, піч затопить, вечеряти варить; нехай, каже, дівка погуля.

— Де-то ти, доню, так довго була? Але вже й нерано. Де то так запізнилась? — питала мати нашу Оксану, що прийшла додому притьмом увечері.

— Де була? — одвіт дала Оксана, знімаючи свою білу нову свиту, скидаючи баєву червону юпку, а з голови — ленти та скиндячки і покладаючи усе гарненько що на піл, під голови собі, а ленти — заворочуючи у бумажку і ховаючи з хрестами і намистом у свою скриню. — Де була? Дивилась з дівчатами на москалів. Що то як гарно муштру викидають — як один. То все їх вчить їх старший. Кажуть, нема і у всім селі старше від нього. Та який же то, мамо, розумний! Та як його усі слухають!

Що скаже, так усі мерщій і роблять. Коли крикне на них, щоб підняли рушниці, так якраз і піднімуть, аж забрязкотить усюди… Так весело, що не можна! І куди їм скаже йти, чи направо, чи наліво, тільки крикне, так ніхто й не спорить — усі стіною так і йдуть. Що то десь розумний! А що вже красивий, так і міри!… Чи ти, мамо, солила дрова?

— Що ти, що ти, що ти? Бог з тобою! — крикнула Векла на дочку, що вхопила пшона у жменю та й почала по припічку посипати, мов солять страву. — Чи ти одуріла, чи обожеволіла? Що се ти робиш?

— Бач!… Тьфу! — схаменулась Оксана і покинула пшоно, та ухопила віник, та давай хату мести… Тут вп'ять мати гукнула на неї, попрікаючи, що не знать що робить. "Чи о свойому ти умі? Чи то вже надивилась на салдатів, так вони у тебе у голові?"

— Та ні, мамо, цур їм! Будто усе на них і дивитись, як їх той старший вчить… А як дуже кричить! Його далеко чуть; вже так, що голос! Як стане перед ними, то як орел. Височенький та пряменький, як стрілочка, і уси є невеличкі, чорнявий собі на виду…

— Хто там такий чорнявий? — питала мати, засмажуючи борщ, у Оксани, що, поскладовавши ручки, сидить на полу та усе своє дума і про те тільки й розказує.

— Та то я, мамо, так собі; то я про старшого… — та й задумається… а далі вп'ять приньметься розказувати: почне про Явдоху, а зведе на старшого… розказує про Хіврю, а зведе на старшого… А мати, знавши про свою білоручку, що вже не приньметься ні за віщо, і байдуже: усе сама порається і не прислухається, що там дочка розказує.

І за вечерею Оксана закидала про старшого, а мати й не слуха... та десь і усю ніч нашій Оксані снились салдати, а не так салдати, як їх старший...

Уранці, чи зробила що, чи ні, по своїй натурі побігла до подруг, щоб вп'ять зібратись їм дивитись на муштру. Підмовила — і веселенька. Негаразд з матір'ю пообідала — вже й чкурнула, вже й на колодках, вже й дивиться...

Аж вбігла смерком наша Оксана у хату до матері!... Раденька, веселенька, сміється, щебече, бігає, сяде, вп'ять скочить, кидається матері на шию, розказує, і де була, і що бачила, і з якою дівкою говорила, і як салдати муштрувались, а про старшого — нічичирк. Кругом коло нього що було, усе розказує, і тільки б про нього що сказати, то й замовчить, задумається, і так якраз як полом'я спихне, зачервоніється, засоромиться, рученьками закриється, перемовчить, та вп'ять за своє: поратись кинеться — то й гляди, те розіллє, те переверне, те розіб'є. Мати стане на неї гримати, а вона жартує, регочеться... та й розвадить матір.

Се ж така була сьогодні. Завтра ж то як увійшла у хату, так неначе і не вона. Смутна, невесела, очі понурить, сидить — ні з місця, і мовчить, як стіна. Чого мати не спита — "Не знаю. Не бачила. Не чула. Не доглядалась". От і уся розмова. Мати коло неї убивається: "Може, хочеш сього, того?" — розважа усім, а Оксана й не слуха її. Вечеряти не схотіла і, лежачи, усе тяжко здихала.

Що ж се сталося з нашою Оксаною? Мабуть, що недаром? Еге! Так-таки й є недаром. От бачите: прийшли у ту слободу, де вона жила, салдати на постій; а над ними був копитан і збирав їх на муштру надвечір, а дівчата сходилися дивитися на салдатів та розглядати б то, з якими би то опісля пожартувати. От меж ними і наша Оксана. Вона на салдатів не дуже й

доглядалася, а усе дивилася на копитана: який то він бравий, який молодий, який красивий, який проворний, і усе його розглядувала, так що опріч його нікого й нічого не бачила. Отто у перший вечір так і хочеться, так і кортить її, усе про нього матері й щебетала.

На другий день вийшла зарані, а тут і охвицери вийшли, і копитан з ними, та як ще не усі салдати позбирались, так охвицери і давай з дівчатами розговорювати, та сміятися, та дещо вигадувати. А копитан накинув оком Оксану та й почав її хвалити: "Яка то вона, каже, красавиця! Скільки, каже, не походив по світу, скільки чого не видав, та не видав такої красавиці і меж панянками. Се, каже, чудо!" Се все Оксана чула і як на вогні горіла. Далі як підійшов до самої її, так вона б скрізь землю провалилась, щезла б, забігла на край світу. Він почав її розпитовати... так що ж бо. Пита: "Де ти живеш?" А вона каже: "Оксана".— "Є в тебе мати?" А вона каже: "Позавчора". І сама не тямить, що каже. Далі погладив її по щоці, та й каже: "Не стидись, душенька! Ми познайомимось з тобою". Тут вона трохи-трохи не сказала: "Та я вже й так вас люблю". Так-бо язик в неї не повернувся, засоромилась і світу не побачила. А дівчата ж то, подруги її, аж регочуться з своїми охвицерами, не так, як Оксана, що й слова не підбере, що йому й сказати. Поки салдати муштрувались, то копитан частісінько поглядав на Оксану, а та з нього очей не зводила — так і пильновала на нього, і вже в неї серденько так і б'ється, як та рибонька на удочці; а на душі ж то так весело-превесело, що й розказати не можна! Опісля усіх дівчат пішла додому Оксана, як розійшлись салдати і як копитан, йдучи біля неї, зняв шапочку та сказав: "Прощай, красавиця!", так вона й нестямилась і отто така весела прибігла до матері.

На другий день побігла Оксана попереду усіх на муштру дивитись. Що ж?.. дивиться: аж її копитан вже з другою дівчиною стоїть, жартує, заньма її... а вона ж то і при людях, і

посеред вулиці, і ще куди — ще до вечора, а вона сміється та регочеться, що вже радісінька, що її копитан зайняв. Так-то думала Оксана, дивлячись на се, та їй чи досадно стало на копитана, що він, де вздрів дівку, та й почав її заньмати — і стида йому нема, чи стидно за дівку, що не втіка від нього, та й сама стоїть з ним і розговорює, та від сього аж поблідла, затрусилась та мерщій і вернулась додому… А коли правду сказати, Оксана й сама себе не тямила: вона думала так, а се їй було досадно, що копитан зайняв другу, а не її. Знаєте, серденько в неї молоденьке, саме себе не розбере; полюбила копитана, защеміло серденько, та як зроду вперше, так вона й сама не зна, що з нею є…

От у такім горі вернулася додому, ледве-ледве дійшла… і усе у її на думці отта дівка, що не постидилася з копитаном розговорювати, та й той копитан… бач який! нехай би возився з своїми салдатами; яке йому діло до дівчат? Хіба ми йому рівня? Жартуй собі з панянками!… Так-бо нічого б і не було, якби вона втекла, а то й стоїть, і регочеться… у! безстидниця! Побачила б її мати, що б тогді їй було!… Оттак-то усе сердилась і на неї, і на копитана увесь вечір, і як спати лягла, то усе у неї одні такі думки та гадки… аж сплакне сердешна, як їй допече до серця, що дівка себе не поберегла і що копитан опісля посміється з неї…

Чи спала, чи не спала, а вранці ухопила відра і пішла по воду — і троха чи не перше зроду! Бо й правда: де криниця, а вона потягнула аж геть вулицею до базару… думаючи, там близько кватера копитанова, то, мабуть, вже учорашня дівка снує коло неї, щоб тільки з ним побачитись… "Та вже не я буду, — аж крикнула Оксана, — коли тільки вздрю її з ним, то далебі, що матері її скажу: нехай зопинить її, нехай вона не робить слави на нас усіх!"

Аж гульк!.. копитан з-за хати... і пізнав Оксану, та до неї: "Здрастуй, Оксано!"

А у Оксани і руки, і ноги затрусились, стала як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...

Копитан і став до неї казати по-нашому, бо хоч і з москалів був, та, мабуть, розумний був, що й по-нашому вмів: "Што ти не виходила учора на салдацьке учення смотріть, га?"

Оксана мовчить.

— Мені без тебе скушно було.

Оксана тут би йому й сказала, що йому і без неї було весело з другою дівкою, так позабувала ж усе те, що думала звечора і уночі. А як позабувала, так і мовчить, оченьки понурила у землю, неначе лічить стеблинки, що під ногами.

— Скушно було без тебе. Я кращої дівки і не видав нігде... і полюбив тебе... кріпко полюбив...— Та узяв її за руку і каже тихенько: —Тільки полюби мене, я тебе щасливою зділаю.

Оксана — як у раю! Вона, що не хотіла ні за якого мужика йти, та усе думала об панстві, об розкоші, чує тепер, що її любить пан, молодий, хороший, багатий — бо по мундеру усе у нього золото; і, мабуть, справжній пан, що усі ж то салдати його слухають і бояться, і такий пан каже, що її любить і щасливою зробить; вірно, він дума її узяти за себе; от-от вона панею стане... Що ж їй тут казати? Вона від щирого серця і каже: "Як же вас ще полюбити?"

— Полюби од щирого серця... об мені думай... виходь до мене... полюби, як я тебе люблю.

— Та я ж так і… люблю… та ще й дужче!…

Оксано, Оксано! Якби ти більше панів знала, ти б сього ніколи не сказала; ти б з першого слова відбігла б від нього, як від лихої години. Ти не знала панів, чи, ще лучче — паничів! Не диво їм одурити селянку, що зроду їх не бачила, не чула, як вони брешуть, як заприсягаються, як опісля гублять тих, що їм піддасться. Паничі звиклися на тих бідних, що озьмуть від батька, від матері у двір за панночками ходити, зараз обстрижуть їм коси і піднімуть на гребішок, що так і тирчить на голові, мов на півневі; з православної плахти та нарядять її у той проклятий компот; з Явдохи перевернуть на Дуняшку, із Ївги — на Євгенію, з Пріськи — на Афроську… От вона й подума, що й вона стала панночкою, і чіпляється до паничів; і як тільки побачить цілкового, то й біжить, і вішається їм на шию… Так на таких паничі, звикши, кидаються і по селянкам і обдурюють їх дуже, а опісля — хоч плач, хоч пропадай,— він і байдуже, сміється та другу підмовля…

Не знала сього наша Оксана! Вона-бо змалу начулася, що вона красива — міри нема. Вона усе бажала вийти за пана, а тепер пан її полюбив… Вона і в головах не покладала, щоб пан мусив збрехати… от і призналася копитанові, що любить його… Тільки се вимовила, на лихо собі, тут вже копитан, сам не свій, кинувся до неї, обняв, поціловав… йому ж невдивовижу дівчат цілювати, мов горіхи лускати; яково ж то було нашій бідній Оксані?… Земля під нею запалала, небо над нею загорілося; сонечко, як мак, почервоніло; вона, мов птиченька, піднялася від землі, щоб полетіти… швиденько вхопилася за свого копитана, обвилася коло нього рученьками, щоб не розлучитися з ним, щоб він не зостався сам без неї… обняла його, і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поціловала… та тут і зомліла, і не відірветься від нього…

Згадайте лишень, братця, як вам тогді було, як ви зроду вперше поціловали ту дівчину, котру ви щиро любили? Чи можна ж то розказати або списати, яково вам тогді було? Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані: хіба б жаром на полом'ї писати та іскрами засипати, так тогді б потрапив, як списати... А копитанові що? Нічогісінько. Згадаймо ж таки вп'ять, як ми, хоч і вперше, ціловали ту дівчину, котру, не люблячи, тільки піддурювали. Тільки що смачно, мов після трьох день без люльки роменського тютюну смоктнеш.

І того так не буду розказовати, що вони опісля промеж собою розговорювали (бо се вам і самим втямки); як вона, обнімаючи його, пестувала: і "копитанику мій", і "соколику", і "голубчику", і "лебедику", і усякими словами приговорювала йому; і як він, — по-нашому, як колись бувало, — казав, що він має їй дечого багацько розказати, так тепер ніколи, а просив її якомога, що "коли, каже, вірно любить, так щоб вийшла вечерком до верби, що проти їх двора". Там-то він вже усе добре мав їй розказати. Звісно, що Оксана обіщалась вийти, бо ще не наговорилася з своїм милим.

Націловавшись, наговорившись, побожившись ще, що будуть щиро любитися до самої смерті, пішли по своїм місцям: копитан — до салдатів, а Оксана — по воду... йде — й землі під собою не чує... згадує усяке слово, яке-то їй копитан казав, як її любить, як ціловав, як пригортав до себе... та у сих думках зайшла аж геть-геть, зовсім на край села... "Ох, мені лихо! — аж крикнула Оксана, оглядівшись. — Куди ж я отсе йду? Та, бачиться, я ж по воду пішла... де ж мої відра? Що се зо мною сталося? Де криниця, а де я зопинилася? Чи я з ума зійшла, чи що?... Ох, моя годинонька!..." Аж закрилася рученьками, як згадала, що вона середу дня з копитаном стояла, і розговорювала, і обнімалася, та й стояла як укопана. "Що то добре, — дума собі, — що не серед вулиці, а у куточку, під тином, на вуглі, що ніхто там не побачить... там же я й відра

покидала... буде мені, як хто знайде! Бач, корила Катрю, що учора з копитаном гралася, а тепер сама чого наробила? От так пак! Так він-бо розказовав, що він Катрі овсі не любить, що він її зайняв так, шутки ради, і що вже більш не буде її заньмати, бо любить мене одну... та як же кріпко любить! Як то божився, що, каже, усю ніч не спить, усе про мене дума... Що ж то увечері скаже? Може, домовиться, коли за рушниками присилати. Пожалуй, хоч сьогодні... То-то, як стану панею!.. аж дух захвачує від радості!... І матір одягну, як паню, і буду її ніжити й пестувати... покличу до себе своїх подруг, покажу їм, яке в мене добро буде: які юпки, шовкові спідниці, плахот вже не носитиму; сорочки будуть усе з іванівського полотна, скрізь повимережувані шовками..."

— Чи се не твої відра, Оксано? Я аж ген там знайшов; лежали порожні, і коромисло край них, — се обізвався до неї парубок Петро, йдучи зустріч їй.

Стоїть Оксана проти нього як дерев'яна і не второпа, що він їй каже. Та й як же уторопати? Вона тільки що була у своїх панських будинках, відчиняла свої скрині, показувала подругам своє добро, приміряла іванівські сорочечки, шовками повимережувані... а тут де узявсь Петро, де узялись відра, що треба, покинувши панство, та йти по воду!

Стоїть, мовчить... а далі схаменулася та таки й відбрехалася, кажучи: "Ось, бач, де вони! Спасибі тобі, що знайшов. Я се пішла по воду, так як напали ж на мене Трохимові собаки, так я як побігла від них, та й сама не тямила з ляку, куди забігла. А далі вже й собак нема, я схаменулася, та й шукаю відерець. Аж ось вони де!"

— Проводжу ж я тебе, Оксано! Однаково ж мені побіля криниці йти.

— Проведіть, спасибі вам. — От і пішли.

— А що, Оксано! — став казати Петро, поспішаючи за нею, шо мов ластівка летить і до землі від радощів не доторкається. — Чи вже ти хоч надумалася? Казала, що підеш за мене, то не мори мене; нехай я пришлю людей, поберімося вже собі.

Яково ж то було Оксані се вп'ять слухати? Вона тільки що слухала копитана, як він божився, заприсягався, що дуже-дуже любить і без неї вмре, так вже певно озьме її за себе; от як не видно — людей від себе пришле; а тут Петро з своїми старостами. Чи можна ж сьому статися? Ще вона не одуріла! Вона б усе розказала Петрові, щоб вже покинув об ній думати, що вона вже піде за копитана; усе б йому розказала, так-бо копитан не велів і самій матері ні слова казати. "Я, — каже, — сам опісля усе розкажу". От Оксана мовчала, мовчала, далі й каже: "Ви б вже покинули об сьому й думати".

— Ні, Оксано, не так я тебе полюбив, щоб викинув сюю думку. Подумай ще, Оксано, — сказав се Петро та й пішов своєю дорогою.

Тільки що Оксана з водою у двері — мати на неї і напалася: і де вона була, і чого так довго ходила, що вже удруге у піч дровець накладала, а її нема, що вже й діжа зійшла, і усе, усе їй вичитовала. Так не на таківську-бо напала! Попереду поставила потихеньку відра з водою, далі як кинеться до матері, як стане її приголублювати, приговорювати: "Не сердься ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко! Прости ж мене! Як пішла по воду, а там подруженьки зострілися, та й почали мені сміятися, що я й білоручка, як ви мене, мамо, зовете, та й я пішла по воду, та не вмію відер нести, коромисло не так держу; зовсім обсміяли; а тут Трохимові собаки як нападуть на мене, а я як побіжу, як

злякаюсь! Та вже, спасибі, Петро оборонив і відра позбирав, що я з ляку покидала, та проводив мене знов до криниці..."

Мати вже й забула, що й сердилась на неї. Вже й сама злякалася, почувши про собак, і стала кругом оглядати, чи не покусали де, чи не порвали де... "Випий, — каже, — доню, води трошки... або ляж на печі... або чи не хоч, онде молошна каша, учорашня, з'їж трошки, то й минеться... або піду я до Куцайки, нехай прийде та тобі переполох виллє... Та як же і тебе саму покинути?..." Бігає, мотається стара Векла по хаті і не зна, за що ухопитись; труситься, боїться, думаючи, от щоб дитина до вечора не вмерла від переляку... А дитина — як та ясочка: "Та ні, мамочко, ні, ріднісінька! Мені й нічого. Я й не перелякалась; мені ніколи так весело на душі не було, як теперечки. Я в тебе, мамо, щаслива дочка, що ти мене так жалуєш і ніжила мене змалу. Благослови мене, щоб я була щаслива, щоб... усе те збулося, чого ти мені хочеш; то я тебе не покину довіку, буду тебе покоїти, ніжити, чого душа забажа, усе тобі поставлятиму..." Та так, одна другу пестуючи, одна об другій жалкуючи, забули було й об обідові. І піч погасла, і діжа перейшла... Насилу опісля сяк-так справилися.

Не біжить наша Оксана нікуди з дому. Не милі їй і подруги, і пісеньки на ум не йдуть, і щебетати перестала. Ухопила рукав від сорочки, узяла голку, протягла нитку, та й забула узлика зав'язати, та сіла край віконця і давай би то шити. Знай виводить та виводить... і спіху нема; не схватиться, моя голубочка, що узлика нема, та й не догадається, стібаючи, бо знай у віконце погляда, чи високо сонечко? "Чого воно так тихенько котиться? — дума собі.— Коли б я здужала, я б його швидче приволокла аж геть туди до ліска. Що сьогодні такий довгий день?... І кінця йому не видно... Вербочко густенька! розпусти своє листячко Ще густіш, покрий нас, як з милим зійдемося під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто. Вже я увечері спитаюсь, як мій миленький копитанчик дума,

коли має по мене старостів присилати?..." Та й почала думати, як вона вийде за нього, як стане панею, як у добрі та у розкоші житиме... та се то те, та се то те... От діждала і вечора... "Не жди мене, мамо! Я піду до Домахи та й посиджу там довгенько..." Та з сим словом — шасть із хати... двічі-тричі стрибнула... вже й під вербою!...

Копитана не було. Вона розгляділа усюди... нема нікого, ніч темна, ніхто не побачить... Незабаром біжить і копитан. "Чи ти тут, Оксано?"

— Тут, край твого серденька,— і припала до нього... зібрались, щоб поговорити, та нічого і не кажуть, знай цілуються... Далі вже й не іграшки... Оксана аж злякалася... Нічого їй робити, треба вириватися та випручуватись... Не бере ні цілкових, ні бумажок; плачучи, каже: "Заріж мене попереду та й роби зі мною що хоч".

Не випросилась, а випручалась наша Оксана, і, як муха, від нього полетіла і ускочила у хату... Господи! Блідна, труситься, мов лихоманка її б'є... "Чого ти, чого ти?" — Векла питається, а Оксана і слова не промовить... Далі вже як-то зібралася з силою та й давай матері брехати, буцімто Домахи не застала та, йдучи назад, побачила відьму, що клубом котилася, "так я, — каже, — так злякалася, що не можна!" Мати й повірила. А чи довго матір, та ще й добру, довести до того, що повірить усьому, що їй стань розказувати?... Стара вже ні об чім і не дума, а боїться, щоб дитина з переляку не занедужала, і стала її на піч покладати, і кожухом укривати, і водою напувати... Оксані й добре, що її на печі мати положила, щоб не дивитися їй у вічі, бо сором, бо стид, що тихенько від матері почала з копитаном любитися і з ним тихенько зіходитись... Якби мати тогді до неї пристала, вона б усю правду, від щирого серця, усе б їй розказала.

Сумуючи, чи вечеряла, чи не вечеряла, троха чи й брала ложку у руки, звалилася на подушки, та й стала тихенько плакати… та й дума собі: "Так так-то він мене любить?… Так-то він об мені жалкує, що хотів посміятись надо мною?… Хіба ж я тобі не казала, що я тебе дуже-дуже люблю? Не треба мені ні панства, ні багатства; будь хоч простий мужик-личман, я тебе усе рівно любитиму!… Не треба мені ні золота, ні перстенів, ні намиста; нехай сонечко на мене не світить, нехай місяць для мене потускне, нехай зірочки від мене поховаються, квіточки передо мною зав'януть, пташечки не щебечуть, річечка висохне, світ зміниться… мені до сього усього нужди мало, аби б я бачила тебе поусякчас, дивилася у твої карі очиці, слухала, як ти мене зовеш душкою Оксаною, як ти розказуєш, що як мере любиш… от моє й щастя, моє панство, моє царство у тім ув однім! Я ж думала, що й ти так любиш свою Оксану! Аж, бачу, ти раднісінький згубити її, світ зав'язати… Бог вже з тобою. Сказала б я, що після сього не буду я тебе любити: ні, щиро, вірно тебе любитиму до смерті моєї; бо раз чоловік родиться й душу приньме, так раз і любить. Казала б я, що не хочу тебе любити: ні, чи скаже чоловік, що не хоче на світі жити, не хоче собі здоров'я, щастя? Так і я: ти — моя радість, втіха, щастя, увесь світ… як же мені тебе перестати любити? А що правда, що не хочу до тебе виходити, не хочу говорити з тобою… і таки не піду, не піду й не піду; і не вийду до тебе, хоч ти мені бог зна що роби, давай; слова тобі не скажу, поки не побереш за мене рушників по закону…" Та з сим словом устала, вдарила три поклони та вп'ять і лягла, вже з думкою спокійнішою.

Уранці порається з матір'ю, аж ось із волості десятник — рип у хату. Помолившись богу, сказавши: "Дай боже вам день добрий! Нехай вам бог помага!", — далі й каже: — "Звілтеся, тьотушка, до себе постій прийняти".

— Який там постій? — аж скрикнула Векла. — Через віщо се? Сказала громада, як я просила, щоб у самих жінок, де чоловіка нема, щоб там нікого не ставити? Я ж ще плачу постоялне у поміч бідним. Хто ж се з вас видумав? Який там постій?

— Я, Уласівно, не знаю, тільки послав голова, нехай, каже, приньмає до себе копитана. Бач, твоя хата, каже, краща, чим де він стоїть.

Подумала Векла, подумала й каже:

— Що ж мені з тобою говорити? Ти посланий. Я сама піду до голови і розкажу усе.

— Добре, тьотушка, ходіть; голова у волості.

Швиденько зібралася Векла, узяла паляничку, звичайно, як перед голову йти, і каже Оксані: "Сиди ж, дочко, не ходи з хати та запри сіни, поки я прийду. Я зараз вернуся". І пішла з десятником.

Оксана покачала-покачала головою, здихнула, утерла слізку… позасовувала усюди двері.

Векла, пришедши до голови, поклонилася і стала розпитувати, з чого се узялося, що до неї постій становлять, та ще й копитана?

— Еге! — казав голова повагом. — Ми б тебе, Уласівно Векло, і не зачіпляли, так-бо сьогодні приходив сам копитан і требував, щоб йому дали кватирю в тебе. Ми-таки, правда, і казали йому, що не можна по такій і такій причині, та як гримне на нас, як затупотить ногами — "Давай, — кричить не

своїм голосом,— давай мені сейчас! Справник вас усіх мені у команду віддав. Той час пошли очищать кватирю. Я зараз сам туди переберусь". Ми, Уласівно, так з писарем перелякались, що не знали, на яку і ступити, та отто і послали до тебе.

— Гай-гай! — стала казати Векла.— Ви ж в нас голова, ви ж нам, безпомощним, защита! Як же се можна? В мене одним одна дочка, як та порошина ув оці! У неї одним одна честь — наше багатство, наше здоров'я, наше усе! Погубимо його, куди ми на світі годитимемося? Чи можна сіно з огнем докупи складати? Хоч я дуже добре свою дочку знаю і не сподіваюсь від неї нічого недоброго, так люди ж! так язики ж! Такого набрешуть, такого наплетуть, що хоч з світу втікай! Лучче мені руку утять, лучче мені очей рішитися, чим віддати славу моєї дочечки на поругательство! Брехатимуть люди, звісно, брехатимуть, бо не буде там правди нічогісінько; та усе ж не добре і від одної слави. Не давай, пане голова, нас у абеду…

— Потурай, Уласівно, ми отеє усе казали йому, так нічого й не слуха.

— Добре ж, — подумавши, сказала Векла, — підіте же до нього і скажіть йому, нехай трошки згодить, поки я з дочкою виберемося до сусід.

— Оттак би й давно, — сказав голова, йдучи з хати. — Вже звісно, що проти копитана не можна спорить.

От вернувсь голова і каже, що аж засумував копитан, як почув, що ти, Уласівно, хочеш вибиратись у сусіди, і каже: "Чи не можна її як-небудь зопинить?" А я кажу: "Ні жодною мірою не можна; баба дуже завзята". — "Так чорт з нею!" Не прогнівайтесь, Уласівно, що він так сказав: "Не надать і її, і хватирі її". Так я узяв та й пішов.

Всміхнулася Векла і пішла радісінька додому, що відвоювалась від копитана, а далі йдучи й засумувала, що чи не підбирається копитан до її дочки? І стала примічати.

Що ж вона примітить? За копитаном би й так, — звісно, молодецьке діло. "Так-бо моя Оксана, — так дума собі,— дарма що й шутлива, і жартлива, та вона не загубить себе: вона зна, що є гріх і погибель; вона не напустить на себе слави".

Та й правда ж бо. Перестала Оксана жартувати і до подруг бігати: усе сидить дома, то шиє, то пряде. Попереду сиділа з роботою під віконцем, та як забачила, що копитан почав що у бога день мимо вікна ходити та, шапочку знявши, поклонятися, коли вона гляне на нього, вона се, бачачи не раз і не два, стала казати матері: "Сидіть, мамо, ви біля вікна. Ви старенькі, не дуже бачите, а мені усюди видко".

— От так пак! — каже мати.— Чи годиться ж мені на старості сидіти у вікна та усім показувати свою старість? Ти молод чоловік, ти дівка; тобі подоба у віконця сидіти; йтиме добрий чоловік, побачить, полюбить, буде залицятись за тебе.

— І вже, мамо, сього не кажіть! — казала Оксана та й пересіла до полу. Мати втішається, що дочка не піддається ні на яке дурачество, і знай копирса, сліпуючи, то очіпки, то рушники на придане дочці, а того й не бачить, як та, роблячи, знай, слізоньками вмивається… Вона добре розібрала, з якою думкою копитан збирався до них на кватирю… "Се ж він мене любить?…" — приговорювала собі, лежачи на подушці, що хоч викрути від слізочок її…

Не поживився наш копитан кватирою. Незабаром — рип у хату до Векли старости; один таки сусід її, а другий — підтакачка, салдат. Почали говорити законні речі. Векла слуха,

а Оксана з кімнати і не показується, прислухається, що з того буде. Як договорили до кінця, так за кого ж се вони прийшли сватати? Еге!... За копитанового денщика... "Віддай, — кажуть старости, — паніматко! Дочці твоїй добре буде: і у хороші походить, і у добрі поживеть" — і се і те їй приставляли... Сердешна Оксана так вдарилась у груди та впала в подушки, щоб мати не почула її голосіння, що так і рида! А стара Векла, вислухавши їх, та ще під веселий час, не стала їм виговорювати, бо дуже добре розібрала, до чого воно є, та дивиться на них веселенько і каже: "А що? Чи не з Брехунівки ви, люди добрі?"

— Щоб то як? — спитався перший староста.

— Та так,— каже мати. — Я бачу, що воно є. Нема у вашому ділі ні словечка правди. Бачу, для чого воно робиться. Так слухайте, люди добрі! Є на небі бог милосердний! Він не повеліва гнушатися над сирітством! Тяжкий гріх зобиджати і усякого чоловіка, не то що сироту! Як сонце на небі, так у усякого чоловіка слава. Лихо тому, хто загубить її; лучче тогді на світі не жити. Що ж за чоловік, що підкопується під чужу славу, та ще під дівочу, під сирітську? Не хочу я ні золота, ні срібла, коли за нього погубити славу своєї донечки, моєї утроби, мойого народження!... Лучче я маю своїми руками нав'язати їй камінь на шию та утопити у річці, чим віддати на согрішеніє, на поругательство!... Господи милостивий! Чим я тебе прогнівила, що чую таке мені посміяніє? — Тут аж сплакнула; далі й каже: "Йдіть, люди добрі, туди, відкіля прийшли, і до того, від кого прислані. Гріх, стид, сором тому копитанові! Він благородний, він письменний, він зна, за що гріх і чого не можна робити... других би навчав, а не так робити..."

От у такі сливки ускочили наші старости! Піймали облизня — не знаю! Поточилися з хати, не озираючись. Кажуть, як

розказали копитанові, що їм було у Векли, так, кажуть, аж зубами заскреготав.

Оксано, Оксано! Де твої шутки та жарти? Де твої танці та скоки? Де твої ігри та щебетання?... Усе минулося!... Гай-гай! Та ж дівка, та вже не та! Нігде її у беседі не видко, у розговорах не чути. Сидить усе дома та дома, ні словечка не промовить, ні пари з уст не пустить. Держить у руках або рукав від сорочки, а голочка застромлена спочива... або хоч за гребнем, то веретено долі лежить і мичка на гребні цілісінька. Руки спустить, голову похилить, дивиться — і нічого не бачить; а часом слізочки тільки кап-кап! Була червона, як мак, тепер щодень усе бліднiша, усе бліднiша. Щоки були повненькі, теперечки позападали. Очиці, що грали як зірочки, тепер притухли, і мов чим заволочені, що мов і не бачать нічого. Хоч цілий день з матір'ю сидітиме, то коли та до дочки не заговорить, то не почуєш від неї ні півсловечка. Коли що мати і спитає — "не знаю, мамо" — один у неї одвіт. А часом і так буває, що мати питає про ложки, а вона їй каже про теля...

— Що з тобою, моя доненько, сталося? Чи в тебе що болить? — питає мати.

— Не знаю, мамо! Бачиться, нічого.

— Чи журишся об чім!

— Ні, мамо!

— Так-бо я знаю, що ти журишся, і знаю об чім. Ти об тім сокрушаєшся, що копитан думав про нас, що ми пустимося на гріх і що я продам твою славу, а через неї і мою душу? Бодай він сього не діждав! І бодай йому так тяжко і важко було, як мойому серцю, бачачи, що моє миле дитя, моя порошина ув оці,

мій квіточок зав'ядає, сохне, як билиночка… — та й пригорне її до серця… і плачуть укупі.

Після такого пестування та бачачи материні сльози, туж-туж Оксана не признається, що се вона плаче, сумує і вбивається об тім, що, любивши дуже кріпко копитана, чула від нього і він їй заприсягався, що любить і її від щирого серця і що не покине її довіку, і що вона йому і краще, і миліше усіх… та й чимало чого він їй не наговорив… Та після сього що задумав? Як вона від нього під вербою насилу вирвалась; як він хотів у них на кватирі стати, щоб швидше згубити її славу; як хотів узяти за свого денщика, щоб після орудовати нею як би захотів… та, збираючись об сім пожалітись, стида ради не зможе вимовити ні словечка, та тільки що сплакне, та вп'ять за свою думку, що як то копитан звів її.

Як невидко було на вулиці і нігде Оксани, то подруги її часом, було, приходять до неї або шити, або прясти, щоб розважити її то пісеньками, то усякими розказами; так усе нічого! І дивиться, і слуха, та й не всміхнеться, як тії регочуться. Бідна Векла, глядячи на неї, журиться; накупить їй і горішків, і медяничків, і тарані, і гороху їй спряже… покуштує, бачить, що другі дівчата їдять, а вона й байдуже! "Не хочу, мамо; у душу мені ніщо не йде"…— та худа собі на лихо, що зовсім тільки що не звалиться. Без знахурок та без ворожок не обійшлось: виливали переполох, вмивали від уроків, шептали від очей і що не робили — усе нічого та й нічого…

Опріч дівчат, приходили провідувати Оксану і жінки, і молодиці, бо Оксану усі селом любили. Промеж ними була Мелашка, молодиця проворна; не було того весілля, де б вона не була свашкою; на масниці волочити колодку — вона перша приводниця; відколядують дівчата — вона зібрала свій ватажок молодиць, пішла попереду усіх; спарувати парубка з дівчиною — їй подавай — вона зведе. От як стала вона ходити до

Оксани, як стала з нею шупу-шупу, аж гульк! — наша Оксана стала потрошку віддихати. Вже й борщику поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться як чому. Далі та далі, вже й каже: "Піду я, мамо, проходжуся; або на вдвір'ї посиджу, або до Мелашки сходжу".

Мати радісінька, ще й сама її випроводжа. І що піде Оксана до Мелашки, то вернеться усе веселенька, усе ніби здоровіша; далі минулося усе лихо: стала наша Оксана і здорова, і повновида, і рум'яна, як була; і наряджається, і чепуриться щодня, і вп'ять узяла свою натуру: і щебече, і сміється, і вигадує, і регочеться, і до матері ласциться; ще троха не веселіш стала, чим попереду була.

Що ж то їй так Мелашка починила? Мабуть, ворожила над нею або що-небудь таке зробила, що як з води витягла нашу Оксану?... Еге! Вона добре поворожила; вона підлізла до Оксани та й стала їй розказувати, як то копитан її любить, як вбивається за нею, чуючи, що вона недужа, і що й сам — хоч вмирати, що не бачить її.

— Так же то й люблять, як він, — стала скрізь сльози казати Оксана, а самій аж повеселішало трохи, що є кому своє горе розказати і про копитана поговорити. — Якби любив справді, так він би не хотів мене погубити, він би не топив моєї слави!... — Тут і розказала усе, до чого копитан мав її підвести; а сама так і заливається слізьми.

Мелашка тут і пустилась з своїми лясами. Тільки їй того й треба було, щоб Оксана стала жаліться на копитана... тут вже вона і почала, і почала... вже така щебетуха не вибреше, як кого захоче!... І почала, шепчучи, казати, як і сам копитан тепер жалкує, що так робив; що вже тепер не буде і що вже в нього вже й думки такої нема; що коли б тільки йому побачитись з Оксаною, то він їй розкаже, що дума робити...

— Що йому зо мною робити? — сказала Оксана. — Покинути мене, бідну; нехай пропадаю!.. Не слухати було його попереду, не признаватись, що і я полюбила його... А тепер що? Він мене не озьме, а на безчестя я не піду, хоч нехай мене й пече, й ріже.

— Та тільки послухай його, що він скаже, — усе своє товкла Мелашка і щодень усе об сім толковала.

Перш Оксана і руками й ногами: "Не хочу й не хочу. Я бачу, що я швидко вмру; задля чого ж він мені? Нехай здоров живе та других піддурює". Далі, слухаючи Мелашки, стала вже казати: "Не хочу його бачити, бо й мені жалко". Далі каже: "Я б і пішла, а як же він вп'ять прийметься за своє?" Тут же, як забожилася і заприсягалася Мелашка, що він і не дума нічим досаждати, а тільки хоч би побачитись, хоч на часинку, то Оксана й сказала: "Піду, коли мати пустить".

От і пішла.

Не з біса ж лукавий і копитан! Аж заплакав, як вздрів Оксану, і тільки що голубив її та кріпко пильно просив, щоб вона ні об чім не журилася, одужувала б швидше, і що він має таке гарне щось сказати, що їх щастя усіх буде.

Оксана, як дуже кріпко любила копитана, то й повірила йому, і, бачачись з ним частісінько, не думала про нього, щоб він ішов на погибель її. Знай приходить до Мелашки, що в бога день, бачиться з копитаном; а далі він її довів до того, що чим до Мелашки ходити далеко, стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати.

Мабуть, що підглядів Петро про сі їх сходьбища, а вже не чув ні від кого, бо ніхто її ніколи не бачив під вербою, як вони

зіходились. Хіба, може, тільки Петро як-небудь підуздрів їх, бо пильно слідив за Оксаною і коли й бачив, то вже нікому ні словечка не сказав, бо був парень чесний, душу добру мав і берігся, щоб кого зайняти або словом осудити. Як то там було, ми не знаємо, а тільки раз надвечір прийшов він до Векли вп'ять за тим же словом.

— Як дочка хоче, — відвіт дала Векла, — так нехай і буде. Якби по мені, так я б її сьогодні віддала. Та я не така мати, силувати не буду. Кажи, доню, як знаєш.

Думала Оксана, думала; щипала той рукав у сорочки довгенько, аж нитки повидьоргувала, і через силу намірилась сказати: "Семеновичу! бачу я, що ви мене дуже любите... дякую вам за те, що ви маєте мене щасливою зробити... ні з ким не буде мені такого щастя, як з вами... та підождіть ще..." Далі зглянула на бога, перехрестилась і каже: "От вам хрест святий! Коли до покрови... не вмру або що-небудь... тогді, мамо, як знаєте, так і робіть".

Здвигнув Петро плечима, покивав головою, та сказавши: "Глядіть, щоб тогді вже не пізно було", — махнув рукою та й пішов з хати.

— Що се за річ така? — думавши довго Векла і дивлячись на дочку, спитала її.

— А хто його зна, мамо, що се він сказав. Може, що-небудь до себе: або у дорогу піде, або другу дівку знайде, так ми щоб не жалковали...

— Оксано, Оксано, гляди!...

Вже Оксана і на шиї у матері, вже й обняла, і виціловує її. "Чи можна, щоб твоя Оксана та довела тебе хоч сльозинку об своїй долі спустити? Я тебе радуватиму, я щастя і тобі принесу. Ніколи не заплачеш через мене, не здихнеш об мені… бо й мені лучче оттут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе, та не тільки погубити — і славу пустити на себе". Та се сказавши, стриб-стриб з хати до копитана, що вже дожидав її під вербою.

— Що ж, мій орлику, що з сього нашого женихання буде? До мене Петро пристає; мати швидко присилує, а дівчата чули від салдатів, що ви швидко підете від нас у поход…— Так казала Оксана, сидячи у копитана на колінках, обнявши його одною рукою, а другу він держав.— Коли ти підеш, а мене тут покинеш… почуєш… про мене…

— А от що буде, — сказав копитан, — ми збираємося у поход, я з тобою звінчаюсь і тебе озьму з собою.

І стали вони любитись, і скільки раз не зіходились, уперше ще копитан сказав, що озьме її за себе.

Що ж Оксана? Руками сплеснула, затрусилася уся… і ледве промовила: "І сьому ж правда?… Скажи ж мені, як перед богом!"

— Як перед богом, кажу тобі, моя Оксаночко, що так воно є. Я давно узяв би тебе, та бумага на наше вінчання не прийшла ще з полку. Я думав, як вона прийде, не кажучи нічого, узяти тебе за руку та й повести до церкви…

— Так я ж матері об сім скажу…

— Ні, моя Оксаночко, ще не час їй об сім казати. Я думаю ось як: ні словечка їй не кажучи, ми звінчаємося, і прийдемо до матері, і принесемо їй і шовкових платьїв, і платків, і хусток, і золотих очіпків, і усього, що звичайно для панеї, бо й вона стане панею, як буде копитанська теща. А що тебе вже виряджу, так...

— Мені нічого не треба, — кинувшись йому на шию, стала його виціловувати та приговорювати, — тільки б мені у сії чорнії оченьки дивитися та їх цілювати, і сі щочечки, і сі губочки.

Так довго женихавшись і порадившись зовсім, щоб у неділю їм вінчатись і тогді вже матері об'явити, розійшлись собі. Оксана біжить додому і землі під собою не чує... Копитан, котрого вона так любить, озьме її, вона буде панею, мати буде у розкоші, у багатстві жити... "Чи є така щаслива, як я?" — думає Оксана, убігши у хату... і досадно їй, що мати вже лягла спати, як се й частенько бувало, що не діждеться дочки, та й ляже; а тепер Оксані досадно, що нікого їй пестовати та ніжити, бо сама не тямить з радості.

Неділенька недалеко — треба б Оксані збиратись заміж; та чого їй збиратися? Хоч одежа, хоч сорочки, вже їй сього не треба, вже в неї усе папське буде... і рушники ж, і подарки, в них усе не по-нашому... так дума наша сердешна Оксана і ні об чім не дума, коли б тільки швидше неділенька прийшла.

У суботоньку увечері, тільки зійшлись під вербою, копитан і каже Оксані:

— Знаєш що, душко? Завтра уранці ми йдемо у поход...

— А як же се? — аж скрикнула Оксана, злякавшись.

— Але! Не бійся нічого. Моя бумага у полковника. Я завтра відведу салдатів до нього, озьму бумагу та й явлюсь тут ік вечеру. Гляди, дожидай мене, не заходи де далеко. І матері ні півсловечка не кажи… Що за гарну спідницю я їй справив! люстринову, і юпку парчеву… Що вже на усю губу пані буде…

Вже коли Оксана чула, що матері її буде гаразд, тут вже вона ні об чім більш не думала, і хоч що їй скажи, усе зробить і у всім послуха. Тут стала споминати, як мати здивується, як зрадується… "Коли б у нашій церкві вінчатись, щоб і дівчата подивились, як я панею наряджуся!…"

Чого то вже тут копитан не брехав? Чого не вигадував, щоб тільки одурити нашу Оксану! А вона, сердешна, як рибонька на удочку, так сама й кидається, і чіпляється.

Хоч тільки і до завтрього розходились вони, та Оксані щось дуже на серці жалко було… Усе б вона плакала і сама не зна чого… "Та се, мабуть, від того, що я заміж йду, що маю покинути і своє село, і свою хату, і скриню?… Нехай хто хоче забира; я вже панею буду, піду у поход… Яково то ще мені на панстві буде?" Та й сплакнула.

Ранком у неділю проводили салдатів з села, як довг велить. Копитан верхи, кланявся і прощався з стариками, і туди поклонився, де жінки і дівчата стояли і Оксана з ними; поклонився та й покрився конем, аж скільки видно!

Тут чогось підійшов Петро до тії купи, де Оксана стояла та, розговорюючи з подругами, реготалась… Петро подивився на неї, здвигнув плечима та й пішов собі.

— От так ти, мамо, зроби, як наша Явдоха Горшковозівна! — сказала веселенько Оксана, вернувшись до матері.

— А що там таке вона зробила? — питала мати, кришачи локшину.

— Помандрувала за салдатами.

— Йо?

— Далебі! Та ще середу дня. Усі бачили, а вона уз обозі ховається. Демко її сміявся, так ще й язик йому висолопила.

— Що ж мати?

— Голосить, не що.

— І не вмерла від туги та від сорому людського?

— Аж жалко на неї дивитись, як то плаче. Зосталася на старості як перст! У! Якби я піймала отту бузувірку, я б їй голову відтяла, щоб не кидала матері та не робила стида на усе село.

Так їм сеє чудно було, що увесьденички усе говорили об Явдосі і об її бідній матері. Оксана нікуди з хати не виходить, хоч мати і посила її до подруг. "Не хочу, мамо. Мені і з тобою весело". Тільки сонечко повернуло, вже вона й вигляда копитана, а його нема. Вже й надвечір — нема. Сонечко зайшло — копитана нема. Оксана у сльози… "Що ж? — каже. — Хоч і обманув, та не посміявся… Коли не вмру з журби, то зможу забути його. На собі усе лихо перетерплю, а вже нікому не скажу".

Так сидить на завалині і світом нудить, а вже й смеркло. Як ось копитан хап її за руку… "Пойдьом, Оксано, вінчатись". У Оксани так серце й захолонуло… "Піду ж я до матері!" — каже.

— Не можна, Оксано. Опісля прийдемо.

— А благословитись?

— Вона після нас поблагословить. Ходім, душко, швидше, піп дожида.

Не пішла Оксана, а він її повів…

— Куди ж ви йдете? Адже онде церква, а се вже з села…

— Не можна, душко; я полковий, так треба, щоб нас вінчав полковий піп…

— Так де се?…

— Ген у тім селі, де полк ночує, п'ятнадцять верстов відсіля.

— Так що ж отеє? — вже не йде, а копитан тащить її; і в неї руки й ноги одубіли.

— Отто, що треба швидше поспішати. І піп дожида, і гості на весілля зібралися… Скоріш йди, осьде й бричка моя. Поїдемо.

— А мати?… Ох, вернуся я та скажу…

— Та куди ти будеш вертатись? Вона вже далеко, а осьде й бричка. Швиденько сідай, ми зараз до неї вернемося…

— А не обманюєш ти мене?

Тут копитан і почав божитися й заприсягатися, що усьому правда і що тільки полковий піп їх звінча, так і вернуться до матері і озьмуть її з собою... Та се кажучи, зовсім нечувственну Оксану упхнув у бричку, сів сам, крикнув: "Пашол!", і помчались коні як стріла!...

Оксана навзрид плаче, а копитан її уговоряє і усе їй приставля, як от-от приїдуть, звінчаються і вернуться до матері...

Незабаром і добігли. Копитан увів Оксану в свою кватирю ні живу ні мертву... так і впала на постіль та слізьми обливається!...

Копитан зараз і крикнув: "Горбунов! Біжи скажи батюшці, щоб ішов вінчать скоріше!"

— Слушаю, ваше благородіє! — крикнув салдат і побіг.

— Дайте нам чаю! — гукнув копитан. — Напийсь, душко, чаю; ти зовсім зомліла, впадеш під вінцем.

— Я його зроду не пила і не хочу! Відвезіть мене до матері.

— Треба випити хоч трошки, привикай. Тепер будеш панею, треба усякий день пити. На хоч ложечку, коли любиш мене.

Нічого Оксані робить, узяла ложечку, — солодке, горло промочила, що дуже запеклось у неї... "На ще ложечку!"— ще ложечку прийняла. "Хлисни з чашки, хоч трошки",— хлиснула і удруге, і утретє, і уп'яте... і випила усю чашку.

Трошки полежавши, піднялась, вже й веселенька; не відмагається від другої... очиці посоловіли... защебетала наша

Оксана! Знай розказує, як вона нарядиться під вінець, як прийде до матері, як та здивується, зрадується... а тут сама третю чашку, сама узяла і, випивши, вже сидить у копитана на колінах і сама собі весільних пісеньок приспівує... далі щось забормотала і голову похилила.

Напилась Оксана панського чаю! Будеш, сердешна, тямити — і повік оскоми не збудеш!...

— Пропала я тепер на світі!...— крикнула сердешна Оксана, як прокинулась уранці, дивлячись, де вона і що з нею сталося... Господи милостивий!.. стоїть і на місці не устоїть, блідна як смерть, труситься усім тілом, як зчепила руки, так вони в неї і закостеніли; розплетені коси повисли по плечам, очі й дивляться, та не бачать, що тут лежить копитан, погубитель її, і спить, не чуствує, що він наробив!...

Прокинувся він скоро і, бачачи таку Оксану, що зовсім як смерть, кинувся до неї, щоб уговорювати її, схопив її за руки — рук не розведе; посадив її на постіль — вона й сіла... хилиться, хилиться... і впала з постелі додолу... і нежива зовсім.

То водою відлили, то натирали їй виски, то уксусу давали нюхати, — сяк-так зівнула сердешна... звела очиці до бога... і ледве-ледве промовила: "Заріжте... мене... зовсім..." Тут копитан кинувся до неї, став її розважати, став прохати, став умоляти, щоб не вбивалася так, щоб не журилася, що се нічого, що от же приньмуть закон, звінчаються — і усе він покриє, як довг велить..

Оксана хоч і дише, сидячи на ліжу, куди посадили її, і не бачить, як він коло неї вбивається і що він їй говорить; зирнула очицями... "Мамочко!... Де ти?..." — промовила... та як зарида...

Горбунов, денщик, і той став плакати, дивлячись на неї.

А копитан усе в'ється коло неї та просить, щоб не журилася, що се нічого, та щоб убиралась швидше, що вже пора їхати...

Не слухаючи його нічого, так, сердешна, і повалилась йому у ноги. Охватила їх руками, цілує, облива слізьми гіркими, не з очей вже, а від самого серця, і стала його молити:

— Копитанчику мій! ваше благородіє! Не знаю, як вас ще вище возвеличати? Будьте мені братиком, ще пуще — батеньком рідним!... Послухайте мене, бідную, погибшую зовсім... озьміть ніж, виріжте моєю рукою серце моє, ріжте мою душу, заколіть мене! Я не достойна жити на світі божому; мені не можна бути з людьми!... Я вбила матінку мою ріднесеньку! Що вона тепер без мене?... Вона не переживе такого сорому!... Я згубила свою славу... Я запропастила душу свою! Ріжте, коліть мене, не боячись гріха!... Я й сей гріх озьму на свою душу. Нащо мені жити без слави, з безчестям?... Коли ж, мій копитанику, прямо у серце! Не бійтесь гріха... ви вже мене гірш вбили, ви погубили мене на віки вічнії; ви, шутячи, сміючись, відняли в мене, що було у мене дорогшого, святішого... доріжте мене; се вже вам буде замість іграшки... Я погибшая на сім світі... Як згадаю про матіночку мою, жива б у землю пішла... Матінко моя, рідненькая!... Що я тобі наробила!... Чи се ж твоя Оксана?... Чи се ж радість твоя?...

Тяжко, жалібно приговорювала Оксана, а сама перш плакала-плакала, аж слізьми підплила... волосся на собі рве, у груди б'ється, а далі вп'ять зомліла й покотилась...

Салдат убіг до копитана і крикнув: "Пожалуйте, ваше благородіє; усе готово, вас ждуть".

Копитан, обтерши сльози, бо й сам, хоч і запекла душа, а сплакнув-таки, ухватив безчувственну Оксану, завернув у салдацьку шинелю і виніс її на руках, і уложив у бричку… Поїхали дальш!

Ні жива ні мертва лежить наша Оксана у бричці; очувствується трохи, бачить — везуть її, денщик біля неї. Згляне на бога… "Господи милосердний!… Чи се я! І отеє зі мною зробилося? Матіночко моя! Не проклинай же тієї, що була твоєю доненькою…"

Стали на кватирю на другу ніч. Оксана злягла зовсім. Ні їсти, ні пити, нічого не хоче, і не згадуй їй.

— Чи не хоч, душко, чаю? — спитав копитан, хлебчучи його з люлькою.

— Будь проклят він від мене, — аж крикнула, затрусившись Оксана,— то не напиток, то пекельний вогонь… — і як замовкла, замовкла, і вже що копитан не говорив до неї, як то вже не розважав її, так ніякого одвіту не дала, а усе здихала тяжко, а часом і перехреститься… Мабуть, що-небудь замишляла.

Як ось уночі прочувається Оксана, усі добре сплять… попа тихесенько устала, чи обулася, чи ні, чи вдягла що, чи не вдягла, та тихою ступою йде… йде, аж дух притаїла… йде… та до дверей… рип і вийшла. Тут їй вже легше стало дихати, і вже сміліш пішла до дверей надвірних… Налапала поночі засув і шо то вже довго його двигала, потихесеньку та помалесеньку, щоб не стукнути та не розбудити денщиків, що у хаті сплять. І двига засув, і боїться, і уся труситься, і дума собі, як-то як вискочить надвір, як побіжить, куди очі, сховається де-небудь, поки світ стане, а там піде прямісінько до матері… Відсунула…

і двері тихенько відчиняються, спасибі, й не риплять... от і зовсім відчинила... "Хто йде?" — крикнув часовий, що тут біля двері стояв... Оксана так і змертвіла! Престрашенний салдат, з предовгим оружжом, як схопить Оксану за руку, як потаска її у хату, та, відчинивши двері, так і впхнув її, крикнувши: "Ви спите, а дєвка ваша ушла було..." Тут денщики прокинулись, підняли Оксану, що впала було, як її салдат пхнув. А тут і копитан прокинувся і став виговорювати Оксані, зачим вона дума втікати? Сього вже не можна й подумати.

Уранці не поїхали нікуди: треба було салдатам перестояти. От і прийшов охвицер до копитана; розглядав Оксану і став йому завидувати, що таку красиву дівку добув собі. Далі, буцімто й добрий, і каже, що ходив, каже, він до попа, щоб Оксану з копитаном вінчать, так зовсім би діло, зараз би повінчали, так нема від її матері бумаги, а без того не можна вінчати. Послали, каже, якомога швидше, щоб поспіла бумага, коли не сьогодні, так завтра чуть світ.

Оксана сидить, похиливши голову, і нічого їм не каже.

Далі той охвицер і став казати, що копитанові не можна у поході дівки з собою возити, так треба її нарядити, мов денщик. Треба, каже, їй сії коси відрізати і голову обстригти.

Копитан гукнув на денщика, щоб обстриг Оксану. Тільки що той приступив та намірився, вона як вихопить ножниці, як скочила і каже: "Не дам нікому орудувати над моєю косою! Не вміла я зберегти своєї слави, не достойна носити і дівочої краси!" Та з сим словом — чирк! Як не було славної, русої, довгої, густої та пишної коси! Оксана схопила її у руку, пригорнула до серця, поціловала... та гірко-гірко заплакала, далі і по голові себе ножицями — чирк, чирк... і постригла місцями усю голову... зібрала волосся, і теж оплакала і каже: "Так тобі, Оксано, й треба. Згубила свою славу, ходи ж

обстрижена!... Я й забула, що мене треба було ще вчора обстригти! Чесна дівка красується косою, а така, як я, завсегда обстрижена бува..." Забрала свою косу і волоссячко усе, завернула у хусточку і пригорнула до серця.

Охвицери думали, що їм велика морока буде, одягаючи її по-хлоп'ячій, і стали заговорювати... вона їм і каже: "Робіть що хочете з стриженою Оксаною... вона усе погубила: і славу свою, і косу, і розум; їй вже не можна нічого дівочого носити!..."

Як її одягали, як постригали по-хлоп'ячій, вона не пручалася, нічого не казала, тільки що плакала...

Серце болить, розказуючи, як то страждала наша сердешна Оксана і що терпіла від копитана, злого чоловіка!... Усього й пересказати не можна. Як він її по походам возив з собою, як її стерегли і ніч, і день, щоб не втекла. А зберуться до нього охвицери, то вона щоб стояла перед ними, люльки їм подавала, і хоч усі знали, що вона дівка, та переряджена по-хлоп'ячи, та взивали її Іванькою, і жартовали з нею, і вигадовали дещо. Вона ж, як стіна, мовчить перед ними і ні пари з уст не пустить, тільки здихне і подума: "Слухай, Оксано, як заробила!"

Ще таки безсовісний копитан не переставав її обдурювати. Ще таки, як часом Оксана дуже розплачеться, та стане його попрікати, та стане йому приставляти, який то він гріх над нею зробив, то буцімто й жалкує, і почне вп'ять божитись і клястись, що він з нею звінчається, тільки от не прийшла бумага від матері; і почне їй усякі теревені правити, розважаючи її; то, сердешна, хоч і не зовсім, а часом, було, трошки стане вірити: "Може, — думала собі, — і справді коли-небудь він схаменеться і покриє свій гріх? Підожду до слушного часу!"

Вже й хлопчик в неї явився... Тут-то копитан при тій жінці, куди ще заздалегідь завіз її для такого случаю, тут-то вже божився, і образ з стіни знімав, і заприсягнув, що тільки Оксана не зробить над собою нічого і благополучно рішиться, так зараз і звінчається з нею, щоб і гріх покрити, і рабйонка у закон увести. Ще не дуже після родин виходилась, а він вже і привіз її вп'ять до себе, боячись, щоб вона не втекла, бо усе у неї на думці се було, і часом, як допече її журба, то вона й проговориться.

Після родин не вінчається копитан. Стане Оксана плакати, стане копитана випитувати, що він дума з нею, — супостат засміється, та й тільки. Треба Оксані на хитрощі підніматися.

Стала веселенька, перестала тужить, стала говорлива, хоч з копитаном, хоч з охвицерами, як зійдуться. Про матір не згадує і про вінчання не спомнна... Агу! й стало більш волі. Стала примічати, вже за нею не так доглядають, а далі вже й не каравулять. Далі-далі, вже їй можна, попереду з салдатом, а далі й самій, свою дитину, свого Митрика, одвідати, що годувавсь у другім селі, недалечко. Вже їй можна, коли захотіла, і по базару самій походити, хоч до півдня. Ходить вона по базару, і коли лучаться які люди, що знають, от вона і розпитує, на які і на які міста дорога у такій губернії до такого села? Хто зна, то й розказують їй. Вже вона сама не раз чула, як зійдуться охвицери до копитана та стануть той проклятенний чай пить з якоюсь підливкою, від чого і вона навік пропала, і копитан їм розказує, що він і не думав ніколи вінчатися з нею, а тільки обдурював. "А тепер, щоб усе покрити, думаю, — каже, — звінчати її з своїм денщиком або вам кому, панове, програти у карти, бо вже вона мені надокуча".

Чула се Оксана і не один раз, і свою думку усе гадала. Раз увечері зійшлися охвицери, і багатенько їх, до копитана. У

карти грають, люльки смокчуть, пунш п'ють і по чарці не забувають; гомонять собі, один одного не слухаючи; а денщики, один кушання готовить, а другий побіг у трахтир за напитками. Оксана, знаючи, що за нею не буде ніякого діла і що вона, було, собі при такім бенкеті, щодо світу будуть гуляти, завсегда ляговилася спати; вона, узявши шинелю свою, звернула і положила на свою постіль, мов чоловік лежить, і як уложила, та з хати, та з двора, і вулицями усе бігла, аж поки вибігла з того города, та у село, де годувався її Митрик.

Убігши у хату, так і бризнулась жінці у ноги, що доглядала її Митрика, і розказала, що вона задумала. Ся молодиця знала усе, що з Оксаною поводилось, і не раз вона плакала з нею об такій її годині, подумала: "Що вже, — дума собі, — мені заплачено уперед гаразд, а як Оксана зробить так, як дума, так на мене й пені не буде". Узявши, нарядила Оксану у своє жіноче і голову її покрила; дала їй і кожушок старенький, дитини ради, закутала Митрика, що вже трохи не году був, і положила їй на руки. А там, зібравши усю хлоп'ячу одежу, що Оксана скинула, та стареньких пелюшок дітських, і пішла з нею... та до ставка... Ніч; ніхто їх не бачив; положили на березі усю ту хлоп'ячу одежу, дітські пелюшки, буцімто Оксана з дитиною втопилась, дала Оксані гривню на дорогу і випроводила її аж геть по вулиці.

Зосталася Оксана сама собі, у саму темну глупу ніч, як палець. І йти б і боїться, і куди йти — і не зна добре; зна тільки города розпитувати, на які їй йти. Подумала-подумала собі Оксана, далі й каже: "Уміла ти, Оксано, матір покинути, умій же й знайти її! Не боялась мандрувати, не бійсь же і вертатись! Мала у розкоші життя, терпи ж тепер і голод, і усяку біду... Що ж робити? Що ступлю, то дальше від гріха, а ближче до матері... Господи, благослови". Перехрестилась і пішла.

Хоч і темна ніч, а, приглядаючись, дорогу видко. І від страху, щоб її там не зопинив хто, і від радощів, що вирвалася з пекла, Оксана, як з холоду, так дрижала, а тут і пустилась йти швидше, щоб зігрітись. Чи відійшла скільки, чи ще й не дуже, а вже й зогрілась. А тут ще й кожушок, і в узлі пелюшки для дитини, і паляниця, і півхліба дала хазяйка, спасибі їй, так вже Оксана так зогрілась, що не можна. Вже йде-йде, та й спочине, і дума собі: "Отеє іду я до матіночки моєї рідненької! Чи жива то вона ще? Може, з журби та з туги і померла, щоб не бачити сорому, який я нанесла на її стареньку голову? Коли не застану її живої, то вже звісно, що вона і вмираючи прокляла!... У! Страшно!.. Я проклята від матері!... Не устану з її гроба, там лежатиму не ївши, не пивши, поки сама не вмру!... Проклятій від матері не треба жити меж людьми... земля не здержить... Коли ж ще живенька?... О господи! Як я явлюсь до неї?... Се та Оксана, що була їй радість і втіха і що єю мати потішалась і величалась!... Се Оксана, що сміялася з Горшковозівни, що помандрувала з салдатами; чула, як мати дивовалася, що Явдошина мати не вмерла від туги, що дочка її покинула, а сама через годину туди ж помандрувала!... Явдоха ж, може, увечері і вернулася, а Оксана, гордая та пишная, що і за мужика не думала йти і що величалася над усіма, сяя повісилась на шию копитанові, захотіла разом панею бути; таскалась з ним по усьому світу і дитину добула!... От тобі, мамо, Митрик! Няньчись з ним, тіш його, се твоєї Оксани заробіток, що за охвицерами бігала. Придбала тобі і честі, і радості, і поважання. Бери його, мамо, на руки, виходь на рулицю, похваляйся добрим людям: от моя Оксана як наробила! Ні, сама послідня дівка у нашому селі так би не зробила, як моя дочка, що поважалася за саму першу!... Розступися, сира земля, прийми мене, щоб я не бачила материних слізочок, тяжкого стида її, що я їй наробила!"

Так приговорювала і, дуже гірко плачучи, лежала на землі Оксана край свого Митрика, що спав закутаний у пелюшки та у

кожух. Плакала-плакала, дивлячись на сина, і каже собі: "Нащо він родився на світ? На стид, на лихо, на горе. Просвітку йому не буде від посмішища; з байстрюка не виходитиме. Моя мати його бачити не захоче, проклене укупі зо мною; я буду ховаться з ним від людей!... Прибери його, господи, поки ще я не дійшла до матері! Коли б звір, абощо... А я що? Хіба я чоловік?" — аж закричала Оксана, скочивши з землі, і стала, випрямившись і озираючись бистро по усьому полю. Ув очах у неї іскри заграли, волосся дибом стало, руки як протягла, та й не зведе їх. "Я лютіша усякого звіра!... Я вбила свою матір рідну... Я випила кров її по капельці!... Так пожалкую свого дитяти? Воно не дитя мені, воно ураг мій... Як я з ним покажуся до матері, у своє село? Воно мені стид, страм, посмішище... Не треба його... Пропадай воно, нечестивого роду, урага мого, губителя мого!... О-о-о! Якби мені попалась каменюка! Тут би йому і амінь! По головці гарненько б... і не писнуло б! Ні, не так. Оттут у канаві викопаю йому гарненьку ямку, положу його любенько... та разом землею і засиплю, і гробик виведу; воно і не зчується, мов засне... Нехай копитан ськає свого сина!..." Та, сеє кажучи, і прийнялась обома руками у канаві, на рушеній землі, копати ямку, а сама аж регочеться, що як то гарно видумала: і прийде у село, і безчестя не принесе з собою, і ніхто об її стиді і не знатиме. Звісно, що тоді сердешна Оксана від великої журби не об своїм умі була.

От викопала ямку і, як вже добре розсвіло, вичепурила її гарненько — зовсім готово. Уставши на ноги, глянула на ямку, здригнула кріпко усім тілом... далі скрепилася на серці... і хутко пішла за дитиною, приговорюючи: "Ступай, Митрику, годі тобі спати на голій землі, копитанськнй сину! От тобі вічна кватера готова!..." Підбігцем підійшла до дитини, протягнула руки, щоб узяти його, а воно, сердешненьке, виспавшись, прокинулось і собі протягнуло рученя-точки, та сміється так веселенько, звісно — як годовичок, та й крикнуло: "Мамо!... Мамо!..." Та так жалібно, словнісінько, неначе проситься, щоб

мама його не губила. Здригнула Оксана дуже... далі перемоглась, як кинеться, як ухопить дитину... а дитина рученятами і обняло її, і цілує, і белькоче: "Мамо!.. бозя!..." Оксана так і зомліла, і незчулася, як і впала на землю...

Утреня роса та вітерець дмухнув на неї — от вона отямилася... дивиться — і не зна, де вона. А дитинятко лазить по ній та усе, що вміє, те й белькоче: "Мамо!... Бозя!..." Тут Оксана згадала, що вона мала зробити. Згадала — і мороз по ній так і пройшов... уздріла ямку, що було для своєї дитини викопала, разом скочила, ухопила дитину на руки і як стріла побігла від того місця і, відбігши, кинулась навколішки, положила дитину і стала богу молитись щиро, і поклони бити, і обіщуватись, що нізащо вже не зробить ніякого худа дитині, донесе його додому і, коли мати його не благословить і відкине від себе, і хоч усе село гнушатиметься його і байстрюком дражнитимуть, хоч що б то не було їй за дитину, вона його не покине, вигодує його і до розуму доведеть. А далі й каже: "Коли я не вміла бути дочкою, так буду матір'ю!" — і стала вп'ять молитися і бога прохати, щоб простив їй сей тяжкий, смертельний гріх, що вона хотіла зробити над дитиною. Тільки що, помолячись, стала уставати, тут якраз сонечко зійшло, та так ясно і так пречисто... Оксані стало на душі трошки веселіше, утерла сльози, поснідала трошки, дала й дитині папки, завернула його, пригорнула його до серця, де в неї лежала у платочку дівоча її коса, і пішла з своєю думкою, часто здихаючи, і усе з дитиною розмовляла: "Бозя! Мамо!" А Митрик щебетав за нею, сміявсь, ловлячи її сльози, що так на нього капали, та й заснув собі.

Довго того розказувати, як наша сердешна Оксана з своїм Митриком пробиралась через усі міста до свого села. Часом добрий чоловік лучався і підвозив її, а більш того, що йшла. Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби; де випросить чого з'їсти, а де й нічого не дадуть, то й голодувала

часто, зоставляючи дитині і послідню крихту. От вже доходить, вже усе ближче, усе ближче до свого села… а серце тільки тьох-тьох! а на серці, так бог зна які думки! Як вона явиться матері?… Що мати скаже їй? Ще то чи жива мати?… Горечко їй тяжке!

Скільки вона там ішла, і як вже йшла, а таки дійшла. Ось верстов з десяток зосталося до свого села. Дума собі: "Хоч і нерано вже, а як поспішу востаннє, то хоч смерком, а таки добреду додому…" Як же в неї одна думка, що як то вона побачиться з матір'ю… або знайде вже її на кладбиші; так йде, і ноги не йдуть, і спотикається, і становиться, вп'ять піде, дрижить усім тілом, у горлі засиха, де найде водицю, промочить смажні уста, вп'ять піде… дух їй захвачує, нездужа, сяде, чи віддохне хоч трохи, чи ні, вп'ять скочить, вп'ять піде і вп'ять ненадовго… та так і опізнилась. Полуношна зірка зійшла, а вона ще далеко від села. Дибала-дибала, знемоглась зовсім; стало сіріти, забачила, що маячить їх церква, вона так і впала навколішки… "Церква свята! Я увіходила у неї чиста і непорочна. Чи достойна ж буду стати у ній з своїми гріхами!" І що-то вже плакала, стоячи там та молячись… Глянула, що землю змочила слізьми, от і каже: "От який ралець принесла я на родиму землю… Недовго буду я тебе сквернити, ступаючи по тобі!… Не зступляйся передо мною! Прийми грішне тіло в себе по смерті, хоч за те, що буду тебе рано й вечір слізьми поливати!…"

Посилкувалась, щоб устати, не змогла, тут на дорозі і припала, стогнучи й плачучи.

Обвидніло. Йде чоловік дорогою у село. Бачить, щось лежить на дорозі… підійшов ближче — жінка з дитиною, мабуть, недужа; лежить, плаче, стогне і руки лама. "Чого ти тут, молодице, на шляху лягла?" — питається чоловік.

Зирнула Оксана на голос, придивилась пильно… "Ох, господи!" — крикнула, обернулась ік землі, заплакала навзрид і каже: "Покрий мене, сира земля, нехай я не бачу!…"

— Та що ти таке? Чи недужа, чи що?

Оксана не каже нічого, тільки гірко плаче.

— Та ну-бо, коли недужа, то я тебе підвезу, — сказав чоловік і став її поворочувати, щоб знати, що се таке є.

— Убий мене, Петре! — крикнула Оксана. — Убий на сім місці: я за тебе буду бога молити.

— Та хто се такий? Щось я тебе не пізнаю.

— Убий Оксану! Роздави її п'ятою…

— Оксано, се ти? — крикнув Петро і відступився від неї, зчепив руки і, дивуючись, дивиться на неї…

І як йому було пізнати Оксану? Він знав її дівкою здоровою, повновидою, рум'яною, веселою, жартовливою; сьогодні розрядиться, а завтра ще лучче. А тепер, бачить, лежить перед ним щось худе та прехуде, сухе, бліде, замліле, аж почорніла на виду! Не одежа на ній, а старцеве лохмоття на ній, і голова покрита чорним-пречорним дірявим очіпком; лежить, не здужає устати і гірко плаче.

Добра Петрова душа! Кинувся до неї, підняв її, посадив і сам сів біля неї, розважав її, сам поплакав з нею, і як вона дуже випитувала про матір, чи жива вона і як живе, то він і розказав:

— Мати твоя, Оксано, жива, то що з того? Лучше б їй бог смерть послав! Ось що я тобі розкажу.

У той вечір, як ти… теє… то, як вже тебе не було, вона і не хопилася, лягла спати, думаючи, що ти нерано прийдеш. Як же вздріла уранці, що тебе нема і що ти не почувала дома, оттут вона вже не знала, що й робити! Побігла до сусіди на пораду, на провідки… через годину усе село загуло, що Оксани нема. Бідна твоя мати, і сказати не можна, як журилася, та усе ніхто не догадується, де ти дівалася. Ніхто не знав, щоб ти з ким із служазих любилася, а об копитанові й байдуже — ніхто й не думав. "Коли ж вона не за москалями побігла, — казали люди, — так або втопилася, абощо". Шукали і у ставку. Аж ось і вернувсь наш Кіндрат-таки; його підводу брали під салдатів, а він ночував у тім дворі у дядька, де й копитан на кватері стояв. Чує Кіндрат, що люди розказують, що копитан привіз з нашого села якусь дівку. Він, щоб подивитись, хто там така, чи не з дочок його хто, зирк у вікно… аж Оксана сидить у копитана на колінках і обніма його, й цілує, і веселенька, і весільні пісеньки собі ж приспівує… Правда ж сьому, Оксано? Було се?

Оксана похилила голову і втерла слізочки… Петро їй каже:

— Ну, дарма, се він так розказував. Він здивовався, та як не його діло, то й відійшов. На другий, каже, день копитан поставив водки щось багато і для своїх людей, і хазяїнам. І Кіндрат, каже, пив… Не плач, Оксано, і не соромся; я розказую, як він казав. Отто Кіндрат, вернувшись до Векли, та прямо їй і каже: "Не шукайте Оксани своєї: вона оттак і так, там і там…" Тут вже не знали, що з твоєю матір'ю і робити. Вона не заплакала, а тільки уся подерев'яніла… Стали її розважати, вона мовчить та все у куток пильно дивиться. Я там був і не відходив від неї.

Оксана хотіла щось сказати, дякуючи йому, та за слізьми не змогла.

— От мовчала-мовчала і усе дивиться так страшно на усіх, далі і заговорила таке, що й сказати не можна. То кричала, щоб ловили салдатів, що вкрали в неї душу, що вже в неї нема душі, що вже вона не чоловік, що вона колода, ні на що не потрібна. То помовчить, та й стане людей прохати до себе на весілля, що вона йде за копитана, і почне пов'язувати собі на голову що-небудь замість скиндячок, та й зведе весільних пісеньок… "А як, — каже, — приведу собі доцю Оксаночку, гарну та прегарну…" Та разом з серцем і крикне: "То я її за ніжки та об лавку. Уб'ю, гадюку, уб'ю, змію!… Вона з мене кров виссала, вона…" — та тут вже таке понесе, що не хочу тобі й розказувати, бо й так дуже плачеш…

— Годі ж, годі! Перестань! — казав Петро. — Слухай, що далі тобі буду розказувати. Страждала твоя мати так довго. Ми думали, що вона тронулась з ума; одначе сяк-так то молодиці, то знахурі відволодали її, прийшла вона до пам'яті… так що ж? Тут-то яке її лихо постигло! Тут і напали на неї наші п'явки! Зараз начальство з громадою присудили, як Векла є бездушная, і сина і приньмита нема й не буде, то землю її узяли у общественну і поділили начальники меж собою. Тут писар по книгам знайшов, що б то твій дідусь та його дідові та винен був п'ятдесят рублів, і об тім і бумагу читав перед громадою… а що громада зна? От і присудили ваш двір віддати писареві… от твоя мати і пішла у сусіди…

— Моя мати у сусідах? — крикнула Оксана, руки ламаючи. — Се я їй так наробила! — Та аж припала до землі, плачучи…

— Та як вийшла? Обібрана зовсім. То на ліки пішло, то брали добрі люди за якусь колись-то позичку, а то й підкрадали, так що Векла, з багатої на усе село, у чім стояла, у

тім і перейшла до Миколи Штирі. Я ходив у дорогу, се без мене вони так упорались. Вернувсь, дивлюсь, зовсім занапастили і звели її нінащо!... Хотів уступитись за неї... "Не руш, — сказала мені Векла, — бог з ними! Се мені нічогісінько! Коли Оксана так зробила, а вже люди... І нащо воно мені без неї? Помру і без худоби. Вона поїздить з копитаном, заробить багато грошей, у розкоші поживе, а я на смітті помру!..."

Що вже плакала та билась сердешна Оксана, так і міри нема! Якби що, сама б на себе руки підняла, слухаючи, до якої біди довела вона матір. Петро сяк-так розважав її і став совітоватись, як їй до матері явитись; Оксана нічого того не слухала. "Піду, — каже, — просто до неї, як і помандрувала просто. Умру біля ніг її! Нехай що хоче, те й робить зо мною".

Петро довго сидів та усе думав, далі й каже: "Як тобі, Оксано, і у наше село явитись? Тебе засміють, закиркають, просвітку тобі не буде. Послухай мене. Сідай на мій віз, я тебе провезу до мого двора так, що ніхто й не побачить. Там знайду материну плахту, і свитину, і очіпок, та й прийдемо поза вулицями до панотця, нехай нас звінча, та тогді вже явимось і до матері. Вона, побачивши, що ти вже у закон уведена, не так буде на тебе жалковати; а і у селі ніхто не посміє з тебе сміятись, бо ти вже будеш мужняя жона..."

Ще Петро гаразд і не договорив, а вже Оксана і біля ніг його. Хвата їх, цілує, слізьми обмива, аж задихається, і не зможе слова сказати: "Петре!... Петре!... Ти не чоловік, ти янгол божий!... Братик рідний сього б не придумав, щоб так мене утішити!... Що се ти здумав?... Чи достойна ж я того, щоб ти й думав так? Як у твій чесний дом, що була богобоязлива сім'я з батька, з діда, та увести мене, потаскуху, що сором на неї дивитись, що земля не держить?..."

— Ти знаєш, Оксано, що я тебе любив щиро і тепер ще тебе люблю. Я знаю твою душу. Ти спіткнулась трішки. Хоч що хоч про копитана розказуй, а й ти винна… ну, та дарма, усе забуваю і ні об чім згадувати не буду, мов дівкою тебе беру…

— Ні, Семеновичу, не остиджу ніколи твоєї слави, не запакощу твоєї сім'ї й роду!… Я пропаща навіки! Хіба не бачиш онде й заробіток мій…

— Він буде моїм сином рідним. Через тебе я і його любитиму. Послухай мене: покрий свою славу, дай йому батька, а матері сина!…

— Ось де моя слава, — сказала Оксана, і вийняла платочок з своєю косою, і показала Петрові. — Ось де вона! Ніхто не може її приставити до мене! Ніхто її не узяв у мене, я сама, своїми руками відрізала, як сама себе і погубила. Приставити її і вернути мою славу ніяк вже не можна. Хлопця вигодую, як здужаю; матері, коли ще допустить до себе, буду їй і сином, і дочкою, і робітницею, і кріпачкою. Буду ніч і день робити, щоб її пропитувати за те добро, що через мене рішилась вона. А чужого віку не хочу заїдати, не хочу, щоб ти за свою добрість терпів через мене…

Що то вже довго уговорював її Петро, так вона нізащо не захотіла зробити по його думці, хоч зовсім бачила, що він дуже велике добро для неї і для матері робив. Не захотіла, щоб він її проводив через село і від сміху оборонив, нізащо не захотіла. "Як заробила, так буду й чути. Я ще й не сього достойна!"

Пожалковавши, поїхав Петро своєю дорогою, а Оксана, подумавши-погадавши, узяла сина, перехрестилась, пішла селом…

Перш усього зострілась з Оксаною молодиця, прежня її подруга. Придивилась і крикнула: "Так і є! Се Оксана. Мотре, дивись — Оксана йде!" Мотря собі: "Та Оксана ж, із заробітком!" Одна по одній — і пішли по усьому селу… тільки доходить сердешна Оксана до якого двора, дивиться — вже усі з хати вийшли, і дивуються на неї, і сміються з неї, і кричать: "А що? Погуляла за салдатами? Добула слави? Неси салдатченка матері на втіху. Чи байстрюком матері хвалиться йдеш? Не дивись на мене, паплюго!" Оттака їй честь була зо всіх дворів. А коли дівчата вийдуть дивитись на неї, то матері заганяють і лають, щоб і не дивилися на неї. "Вона, — кажуть, — не достойна того за своє мандрування за салдатами. Остидила усе село!" А ще пуще дітвора! Так ті, чувши усе від старших, так аж на вулицю вибігли, і за поли її сіпають, і кричать, і вже й приложили: "Салдатка йде, байстря несе… кир-кир-кир-кир!"

Оксано, Оксано! Чи ти се усе чуєш у тім же селі, де колись тільки вийдеш на вулицю, то усі вибігають против тебе, щоб хоть подивитись на тебе та позавидувати на твою красу; а коли, було, заговориш з ким, так і той радісінький, і усі збираються круг тебе, щоб послухати твоїх речей, шуток та вигадок. І що то: і самий престаренний дід і немощний, що, вивели його на вдвір'я та посадили на завалині, і той, як, було, проходиш мимо нього, то так пильно дивиться на тебе, так аж не втерпить і скаже: "От дівка — так так!" А тепер яка тобі честь!… Що то ще буде від матері?…

Серед такого величання йде сердешна Оксана, і куди йде, не зна, бо од стида і світу не бачить. Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце запеклось, що й сльозинки очі не пустять…

Сяк-так добрела через силу до Миколиної хати, де чула, що мати її живе. Скріпила серце, відчинила сіни, посадила хлопця долі, подумала, перехрестилась, відчинила хату, глядь —

господи! Хто то лежить?... На полу, на рядні лежить старенька, худа-худа, як шкелет, жовта, бліда, очі запали, з-під старенького очіпка світить біле, сіде волосся; вкрита стареньким кожушком і виставила руку, а рука суха-пресуха, як скіпка, і хоч спить, а стогне... "Хто се? — дума Оксана.-Чи не мати? — Так я ж не таку покинула її. Хоч вже й старенька була, та була повновида і ще не сіда... Та хто се?..." Стоїть як укопана... труситься... зовсім зомліти... Тут сльози аж до серця підступили... як побіжать річкою з очей... не здержалася, проговорила, хлипаючи: "Матіночко! Рід-нень-ка... Чи се ж ти?..." Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану, а та аж за піл ухватилась — не встоїть на ногах... Стара заплющилась, вп'ять підняла очі і дуже пильно приглядалася; далі струснулась, стало їй дьоргати по лицю, глянула до бога, підняла руки... і тільки крикнула — ох!... Вже Оксана кинулася до ніг, достає їх, хвата, щоб поцілувати, а сама так і заливається слізьми... Векла (се вона й була) випручала ноги, піднялась і сіла на полу; труситься, до бога руки підводить, силкується щось сказати — і не промовить... Оксана лежить долі, аж підплива слізьми, потім стала навколішки, піймала руку материну, і хоч та віднімала, а вона таки держить та виціловує її... і собі не зможе слова промовити! Довго сього було; стара через силу і сказала:

— Що се ти наробила з собою? — та сказала так тихенько та люб'язно; звісно, як мати.

Хлипа Оксана, стоячи навколішках, і слова не скаже. Дух її захвачує.

— Ти, бачу, й сама знаєш, як себе звела! — стала казати Векла і слов не збере. Далі, силкуючись, промовила: — Йди собі туди, куди від мене пішла. Нащо я тобі!

— Ох, мамочко!... — тільки й чуть від Оксани.

— Мені без тебе легше було… Я не можу на тебе дивитись… йди собі… коли здужаю… кликну тебе…

Оксана не встає…

— Мамо!… Бозя!… — Се Митрик, що покинула його мати у сінях, бачачи, що двері у хату відчинені, поліз-поліз, переліз через поріг, доліз до серед хати, сів, розглядав, глянув на образи та показує ручкою і белькоче: "Мамо!… Бозя!…"

Векла глянула на нього пильно, здригнула і питає дочки:

— Се воно?

— Воно, мамочко!

— Подай мені його.

Оксана, сама себе не тямлячи, ухопила дитину, положила на руки матері і припала до ніг материних.

Векла, узявши дитину, дивилась на неї довго, перехрестила його: "Во ім'я отця, і сина, і святого духа. Слава тобі, господи, що ти не звела його, не взяла нового гріха на душу".

Митрик, сидячи на руках у Векли, байдуже, що тут ро,- биться, усе ручкою показує на образи та усе, знай: "Мамо!… Бозя!… Бач…"

— Так, мій янголе божий! — сказала Векла, пригорнувши дитину до себе. — Так, бозя! Бог і сам проща грішників, і нам,

грішним, велить прощать ворогам нашим... Устань, Оксано, йди до серця материного, будь моєю дитиною вп'ять.

Господи! і сказати не можна, що тут вже було меж ними, скільки вони плакали, обнімались... Оксана усе випитує матір, чи від щирого серця вона її прощає, бо сама собі не вірить від радості...

І увесь день на тім пройшов, що усе вони пестувалися... Стара Векла аж неначе здоровіша стала, і усе до бога, усе до бога, щоб і він так простив, як вона простила дочку свою.

Надвечір бачила Оксана, що Петро приходив до хазяїна і розпитував, що тут у них було, а до Векли й не заходив.

Увечері Оксана розказала матері усе: як спізналася з копитаном і як усе було, аж до посліднього часу. Векла усе пильно слухала, не раз сплакнула, слухаючи страждання Оксанино, а далі сказала: "Не було б сього нічого, якби ти мені попереду сказала, що полюбила копитана і з якою думкою. Я б тебе відвела від нього. Де таки сьому статись, щоб пан та узяв мужичку? Коли і явиться такий супостат і стане таке казати, то се на сміх, на погибель. А якби ти не гордилася та не думала, щоб бути за паном, а вийшла б за мужика, от хоч і за Петра, що дуже мені у великій пригоді став без тебе, то було б усе не те... Ох, моя годинонька лихая!... Ну, та вже сказано, бог простить!... Будемо жити, неначе нічого і не було; і не спом'янемо нічим. А за копитана... нехай я буду молитись! Спасибі господу милосердному, що тобі на розум послав уклонитися од зла, що покинула єси свого урага, не подумала за ним таскатись, кинула усеє зло, прийшла до мене і дитину сохранила. Через се ти знайшла вп'ять моє серце. Годі ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбовання. Завтра приньмемось за діло, як і попереду бувало".

От і справді, почали жити собі любенько. Векла чула, як селом осміяли її Оксану; чула і від Миколи, хазяїна, де жила, що не буде держати "мандрьохи", як усі узивали Оксану; так от зона і призвала і своїх хазяїнів, і ще декого з розумніших людей та й розказала їм про Оксанине страждання. От усі тут і розсудили, що се більш насильство було, чим своя охота.

Далі та далі, хоч де й побачать люди Оксану, то усе менш, усе менш сміються Оксані і усе менш прикладають прикладок. Бо насміялись, так вже й годі. Так Оксана-бо своє знала. Нікуди від матері ні на п'ядь і ні з ким вже нігде не водилась і не зналась. Одна собі у хаті сидить та робить; і матір зодяга і пропитує її, ніч і день рук не поклада. Тільки їй і проходки, що до церкви божої, та по воду, та куди роботу віднести.

Як обжилися трошки, тогді став Петро ходити до них; помагав їм де у чім і знай все своє товкував, щоб Оксана пішла за нього. Раз слухавши його довго, що він їй об сім казав, вона просила його, щоб ішов з нею. От і пішли, і прийшли на кладбище. От Оксана й каже:

— Петре, я завсегда знала твою добру душу; знала, що ти чесний і розумний чоловік. Мені тебе жалко було, що ти за мною убиваєшся, і я скоріш усіх пішла б за тебе, якби не явивсь… він, погубщик мій. Після сього, що я з собою зробила, я не достойна не тільки тебе, та й посліднього личмана. Тут, на батьковому гробові, де й сама колись лежатиму, закопала я свою славу, що показувала тобі, як ще йшла у село, свою дівочую косу, свою волю, до суду, до віку. Закопавши, поклялася: як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не зав'яжу чужого віку, не остиджу ніякої сім'ї, не піду ні за кого. Петре, ти вбивавсь за мою матінку; як я згубила було її, ти не покинув її. Ти мене, як я у самій великій білі була, скрізь землю пішла б, ти не покинув мене на шляху,

розважав мене, і як усі на мене напали, сміялись з мене, попрікали мені, плювали на мене й цурались мене, ти саме тоді хотів мене узяти, покрити мій стид і сором, увести мене меж чесних людей… Хто ж так зробив би, як не син моєї матері, брат мій рідний? Петре, будь мені братиком рідненьким! Не покинь мене, коли мене усі люди покинули! Прийми тут, де моя слава, де моя воля лежить, де й я колись лежатиму, прийми мою присягу, що не піду ні за тебе і ні за кого! Буду матері дочкою, якою колись була; буду сину матір'ю, поки… поки його батько… коли то ще не відцурається…

— Оксано! Жалко мені тебе рішатись, бо, бачить бог, і тепер тебе так люблю, як спершу полюбив. Хотів покрити твою славу, хотів показати людям, що вони неправедно осуждають; хотів бути батьком твойому сироті, бо на… нього нічого сподіватись. Коли, кажеш, хочеш бути дочкою, якою й була, так у сім ділі послухаймо матері: як вона скаже, так нехай і буде.

Подумавши, Оксана сказала: "Нехай буде, як мати скаже". От і пішли додому.

Мати вислухала Петра, потім вислухала і Оксану і сказала: "Петре, велика твоя душа! Бог тобі нехай відплатить за усе, що робив для нас і що тепер хочеш робити. Дяки нашої тобі мало! Дуже б я сього хотіла, щоб ще на свойому віку побачити моєї Оксаночки славу покритою; та що ж робити? Оксана правду каже. Ти молод чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людські речі… Хоч по капельці дощик крапа на камінь, а таки проїсть його; так і тут. Стануть говорити, товкувати, судити; ти се усе чуєш; попереду тобі нічого; а далі станеш прислухатись, думати, передумувати; далі й повіриш і станеш жалкувати, що узяв таку… зненавидиш її… А яка її доля тогді вже буде? Тепер яка єсть вона, одним одна душею, усе перестражда, усе перетерпить. Так, Петре! Правда, бачу, Оксанина. Будь же

братиком, не покинь її з сиріткою, як я вмру, а мені будь таким, як я і до сього часу тебе бачу і благословляю тебе за се".

— Матінко рідная! — поклонивсь аж у ноги Петро і каже: — Прийми ж мене, сироту, у свою сім'ю. Благослови мене, як сина! Не цурайтеся мене і не бороніть мені содержати вас. Сестро Оксано! Уручи ж мені твого хлопця. Я приньмаю його замість сина. Як ти присягалася своєю славою, так і я от перед матір'ю заприсягаюсь, що не оженюсь ніколи. Після мене він наслідує і мою худобу. Благослови, мамо!

Векла поблагословила їх усіх і віддала Митрика Петрові руками і сказала: "Нехай же він буде Митро Зав'яжисвіт, бо він нам усім зав'язав світ".

Так і почали хлопця звати і у сільські списки так його записали. Векла з дочкою не мали ні у чім нужди: Петро їм помагав і усім поділявся. Сяк-так зібралися, купили двір і жили собі, хвалячи бога милосердного.

Раз, так вже годів через п'ять після того, як се діялось, убіг у хату Митрик і кричить до Оксани: "Мамо, мамо, а в мене є біленький шажок! Ось бач!" І показує гривеник.

— А хто се тобі, сину, дав? — пита Оксана.

— Пан дав, — каже.

— Який же там пан?

— А ось який, — каже вже Петро, що увійшов за ним у хату. — Копитан.

Оксана так і поблідла, і затрусилась.

— Та не лякайтесь, а слухайте, що було, — казав Петро. — Дивлюсь, на станціоннім дворі, що біля мене, стоїть бричка і ходить по двору таке, мов наш копитан. Я підійшов ближче… дивлюсь… він і є. Я подумав, що з нього буде? Покликав Митрика та і йду у хату, буцім до смотрителя, а він мене і зопинив:

— Се твой мальчик? — каже.

— Нєту, ваше благородіє, — кажу я, — се копитанський. — Так прямо і відрізав.

— Как копитанський? — аж скрикнув і підійшов до хлопця.

— Так, ваше благородіє, — кажу, — команда стояла тут, так копитан зманув у нас дівку, Оксану. Так вона утекла від нього і принесла сього хлопчика.

— Так ето єйо син? Да, мошенник, какой бойкий, — та узяв його за чубчик і поскуб легенько, та й каже: — Так она-таки дійшла назад? А мені сказали, што она із сином утопилась.

— Ні, ваше благородіє, — сказав я, — прийшла сюди і живеть тут у великій бідності…

— Виш, как мене обманули, — каже. — О, да плут будеть мальчик. Увесь у меня.

Тут ще подьоргав його то за ухо, то за чубчик, а далі вийняв гривеник, та й дав хлопцеві, і каже: "На, отдай матері, штоб тобі орішков купила". А сам сів у бричку і поїхав.

Так розказував Петро.

Оксана узяла гривеник, звела очі до бога і кинула той гривеник у вікно, аж геть на вулицю, де діти грались; обняла Митрика і гірко-гірко заплакала…